

HISTORIA KULTURY ROSYJSKIEJ

Konspekt został przygotowany oraz przetłumaczony na język polski przez Ambasadę Rosji w Polsce zgodnie z sublicencją wydawnictwa „Prosveshcheniye” na podstawie następujących podręczników:

1. Arsentiew N.M., Daniłow A.A., Stefanowicz P.S., Tokarewa A. J. / Pod red. Torkunowa A.W. „Historia Rosji. 6 klasa. W dwóch częściach”, Moskwa, 2015.
2. Arsentiew N.M., Daniłow A.A., Kurukin I.W., Tokarewa A.J. / Pod red. Torkunowa A.W. „Historia Rosji. 7 klasa. W dwóch częściach”, Moskwa, 2015.
3. Arsentiew N.M., Daniłow A.A., Kurukin I.W., Tokarewa A.J. / Pod red. Torkunowa A.W. „Historia Rosji. 8 klasa. W dwóch częściach”, Moskwa, 2015.
4. Arsentiew N.M., Daniłow A.A., Lewandowski A.A., Tokarewa A.J. . / Pod red. Torkunowa A.W. „Historia Rosji. 9 klasa. W dwóch częściach”, Moskwa, 2015.
5. Gorinow M.M., Daniłow A.A., Morukow M.J., Semenenko I.S., Tokarewa A.J., Haustow W.N., Chlewniuk O.W., Szestakow W.A. / Pod red. Torkunowa A.W. „Historia Rosji. 10 klasa. W trzech częściach”, Moskwa, 2015.

© Copyright by „Prosveshcheniye” Publishers
Wszelkie prawa zastrzeżone

Spis treści

I. PRZESTRZEŃ KULTUROWA EUROPY I KULTURA RUSI DO NAJAZDU MONGOLSKIEGO

<u>1. Najważniejsze cechy kultury krajów Europy w IX-XII w.</u>	6
<u>2. Cechy szczególne kultury Rusi</u>	7
<u>3. Umiejętność pisanie i czytania</u>	8
<u>4. Literatura</u>	9
<u>5. Ustna twórczość ludowa</u>	9
<u>6. Budownictwo i sztuki plastyczne</u>	10
<u>7. Rzemiosło artystyczne</u>	11
<u>8. Rozwój kultury Rusi w okresie rozdrobnienia: kształtowanie regionalnych ośrodków</u>	11

II. ROZWÓJ KULTURY NA ZIEMIACH RUSI W DRUGIEJ POŁOWIE XIII-XIV W.

<u>1. Początek odrodzenia kultury na ziemiach ruskich po inwazji mongolskiej</u>	13
<u>2. Pisanie ksiąg, kronikarstwo</u>	13
<u>3. Ustna twórczość ludowa, literatura</u>	13
<u>4. Budownictwo</u>	14
<u>5. Malarstwo</u>	15

III. KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI KULTUROWEJ JEDNOLITEGO PAŃSTWA ROSYJSKIEGO

<u>1. Zmiany w percepcji świata</u>	15
<u>2. Rozwój myśli społecznej i kronikarstwa</u>	16
<u>3. Literatura</u>	17
<u>4. Budownictwo</u>	17
<u>5. Malarstwo</u>	18

IV. KULTURA I ŻYCIE NARODÓW ROSJI W XVI W.

<u>1. Cechy szczególne rozwoju kultury Rosji w XVI w.</u>	19
<u>2. Oświata</u>	19
<u>3. Kronikarstwo. Utwory historyczne</u>	20
<u>4. Publicystyka. Literatura świecka</u>	21
<u>5. Architektura</u>	21
<u>6. Sztuki plastyczne</u>	22
<u>7. Muzyka</u>	23

V. KULTURA NARODÓW ROSJI W XVII W.

<u>1. Wpływ kultury europejskiej</u>	23
<u>2. Edukacja</u>	24
<u>3. Wiedza naukowa</u>	25
<u>4. Literatura</u>	25
<u>5. Architektura</u>	26
<u>6. Malarstwo</u>	27
<u>7. Teatr</u>	28

VI. PRZEMIANY W KULTURZE ROSJI

W OKRESIE REFORM PIOTRA I

1. Nauka	28
2. Edukacja	29
3. Sztuka	30

VII. MYŚL SPOŁECZNA, PUBLICYSTYKA, LITERATURA, PRASA W XVIII w.

1. Epoka oświecenia w Europie i jej wpływ na myśl społeczną w Rosji	31
2. Literatura	31
3. Prasa	32

VIII. EDUKACJA W ROSJI W XVIII w.

1. Wiec oświecenia i jego wpływ na rosyjską szkołę	33
2. Uniwersytet Moskiewski	34
3. Akademia Sztuk Pięknych	34
4. Kształcenie kadry nauczycielskiej	35

IX. ROSYJSKA NAUKA I TECHNIKA W XVIII w.

1. Założenie Akademii Nauk	35
2. Powstanie historii jako nauki i pierwsze muzea	36
3. Rozwój nauk przyrodniczych i techniki	36

X. ARCHITEKTURA ROSYJSKA XVIII w.

1. F. B. Rastrelli	37
2. W. I. Bażenow	38
3. M. F. Kazakow	38
4. I. E. Starow	39
5. Mistrzowie zaproszeni z innych krajów do pracy w Rosji	39

XI. MALARSTWO I RZEŻBA

1. A. P. Antropow	40
2. I. P. Argunow i N. I. Argunow	40
3. F. S. Rokotow	41
4. D. G. Lewicki	41
5. W. L. Borowikowski	41
6. A. P. Łosienko	41
7. F. I. Szubin	42
8. Twórczość mistrzów z innych krajów w Rosji	42
9. Kolekcjonowanie malarstwa i rzeźby	42

XII. MUZYKA I TEATR

1. Muzyka	42
2. Powstanie rosyjskiego teatru powszechnego	43
3. Pierwsi rosyjscy kompozytorzy i ich muzyka	43

XIII. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.: NAUKA I EDUKACJA

1. Wiek XIX – złoty wiek rosyjskiej kultury	43
2. Nauki matematyczno-przyrodnicze	44
3. Rosyjscy podróżnicy	45
4. Reformy Aleksandra I w zakresie oświaty	45

<u>5. Polityka oświatowa Mikołaja I</u>	46
XIV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.: SZTUKA NARODÓW ROSJI	
<u>1. Literatura</u>	47
<u>2. Teatr</u>	47
<u>3. Muzyka</u>	48
<u>4. Malarstwo</u>	48
<u>5. Architektura</u>	49
XV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.: OSIĄGNIĘCIA ROSYJSKIEJ NAUKI I OŚWIATY	
<u>1. Oświata</u>	49
<u>2. Druk, biblioteki, muzea</u>	50
<u>3. Nauka</u>	51
<u>4. Rosyjscy odkrywcy</u>	52
<u>XVI. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.: LITERATURA ROSYJSKA</u>	52
XVII. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.: SZTUKA NARODÓW ROSJI	
<u>1. Malarstwo</u>	54
<u>2. Rzeźba i architektura</u>	55
<u>3. Muzyka</u>	55
<u>4. Teatr</u>	56
<u>5. Rzemiosło artystyczne</u>	56
XVIII. SREBRNY WIEK ROSYJSKIEJ KULTURY	
<u>1. Duchowa kondycja społeczeństwa</u>	57
<u>2. Oświata</u>	57
<u>3. Nauka</u>	58
<u>4. Literatura</u>	59
<u>5. Malarstwo</u>	60
<u>6. Rzeźba. Architektura</u>	60
<u>7. Muzyka, balet, teatr, kinematografia</u>	61
XIX. EDUKACJA I KULTURA OKRESU WOJNY DOMOWEJ	
<u>1. Polityka nowej władzy w zakresie edukacji i nauki</u>	61
<u>2. Władza a inteligencja</u>	62
<u>3. Stosunek nowej władzy do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej</u>	63
XX. PRZESTRZEŃ KULTUROWA SPOŁECZEŃSTWA RADZIECKIEGO W LATACH 20. XX W.	
<u>1. Kontrola partii nad życiem duchowym</u>	63
<u>2. Smienowiechowcy</u>	64
<u>3. Początek nowej sztuki</u>	64
XXI. PRZESTRZEŃ KULTUROWA SPOŁECZEŃSTWA RADZIECKIEGO W LATACH 30. XX W.	
<u>1. Rewolucja kulturowa</u>	65

<u>2. Osiągnięcia rosyjskiej nauki w latach 30. XX w.</u>	66
<u>3. Sztuka radziecka</u>	67
<u>4. Kultura rosyjskiej emigracji</u>	68
XXII. KULTURA RADZIECKA W OKRESIE WIELKIEJ WOJNY OJCZYŹNIANEJ	
<u>1. Przestrzeń kulturowa w czasie wojny</u>	69
<u>2. Wojenna codzienność i święta</u>	70
<u>3. Kronika strat kulturowych</u>	71
XXIII. IDEOLOGIA, NAUKA I KULTURA W OKRESIE POWOJENNYM	
<u>1. Powojenne kampanie ideologiczne</u>	71
<u>2. Odbudowa i rozwój systemu edukacji</u>	72
<u>3. Rozwój nauki</u>	72
<u>4. Podstawowe tendencje w rozwoju sztuki</u>	73
XXIV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA I ŻYCIE CODZIENNE OD POŁOWY LAT 50. DO POŁOWY LAT 60. XX w.	
<u>1. Warunki rozwoju literatury i sztuki</u>	74
<u>2. Władza a inteligencja</u>	75
XXV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA OD DRUGIEJ POŁOWY LAT 60. DO PIERWSZEJ POŁOWY LAT 80. XX W.	
<u>1. Nastroje społeczne</u>	76
<u>2. Literatura i sztuka: poszukiwania nowych dróg</u>	76
XXVI. PRZEMIANY W DUCHOWEJ SFERZE ŻYCIA W OKRESIE PIERIESTROJKI	
<u>1. Jawność i pluralizm opinii</u>	78
<u>2. Literatura</u>	79
<u>3. Kino, teatr</u>	79
XXVII. ŻYCIE DUCHOWE KRAJU W LATACH 90. XX w.	
<u>1. Uwarunkowania historyczne rozwoju życia duchowego, nauki i kultury</u>	79
<u>2. Literatura</u>	80
<u>3. Kino</u>	80
<u>4. Muzyka</u>	80
<u>5. Teatr</u>	81
<u>6. Sztuki plastyczne</u>	81
XXVIII. ŻYCIE CODZIENNE I DUCHOWE NA POCZĄTKU XXI w.	81
<u>1. Władza a środki masowego przekazu</u>	
<u>2. Rozwój systemu oświaty, nauki kultury</u>	81

I. PRZESTRZEŃ KULTUROWA EUROPY I KULTURA RUSI DO NAJAZDU MONGOLSKIEGO

1. Najważniejsze cechy kultury krajów Europy w IX-XII w.

W IX-XII w. w Europie istniało kilka kulturowych centrów, ale powiązania między nimi były bardzo słabe. Kultura europejska jako całość dopiero zaczynała się kształtować.

Krajem z najbardziej rozwiniętą kulturą przez długi pozostawało Bizancjum. Odziedziczywszy wiele ze starożytności, Bizancjum mogło stworzyć własną, swoistą kulturę. W 855 r. w Konstantynopolu założono szkołę w pałacu Magnaura, którą wielu uczonych uważa za pierwszy europejski uniwersytet. Tutaj w językach greckim i łacińskim wykładali najwięksi działacze kultury. Wykształcenie opierało się nie tylko na doktrynie chrześcijańskiej, ale i na pracach starożytnych autorów: Homera, Platona, Arystotelesa i in.

W XI-XII w. kultura bizantyjska osiągnęła swój największy rozkwit w malarstwie, architekturze, rzeźbie, literaturze. Mozaiki Soboru Mądrości Bożej w Konstantynopolu, zbudowanego w połowie VI w., do tej pory zadziwiają swoją wspaniałością.

Bizancjum wywarło ogromny wpływ na kształtowanie się kultury wielu krajów: Rusi, Gruzji, Bułgarii, Serbii, Włoch i in.

W Europie Zachodniej po upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego rozpoczął się gwałtowny upadek kultury. Przejawiało się to przede wszystkim w lekceważeniu edukacji, która przez długi czas zaledwie tliła się w monasterach. Dopiero w pierwszej połowie IX wieku, kiedy wiedza i starożytne dziedzictwo odzyskały poważanie, nastąpiło ożywienie życia kulturalnego. Za czasów imperatora frankońskiego Karola Wielkiego, który marzył o odbudowaniu Cesarstwa Rzymskiego, rozpoczął się tak zwany renesans karoliński. Szczególną popularnością cieszyły się dzieła literackie z okresu starożytności. Na dworze imperatora założono akademię, do której zapraszano najsłynniejszych uczonych ze wszystkich krajów. Otwierano szkoły cerkiewne. Zaczęła powstawać nowa

Wkrótce jednak po rozpadzie imperium Karola Wielkiego i nasileniu walk rozpoczęło się nowe załamanie kultury, które trwało prawie sto lat.

W XI w. w Europie Zachodniej zaczyna się odradzać system edukacji. O ile przedtem szkoły istniały tylko przy klasztorach i parafiach, to teraz pojawiają się również szkoły miejskie. Otwierane są pierwsze uniwersytety w Bolonii, Oksfordzie, a następnie w kolejnych dużych miastach. W XII wieku w Europie Zachodniej zaczyna się nowy wzrost kulturowy.

Za czasów dawnej Rusi budowano majestatyczne świątynie, ozdabiając ich ściany kunsztownymi freskami, tworzone przepiękne wyroby jubilerskie, układano pieśni, baśnie, poematy, gromadzono zbiory biblioteczne, otwierano szkoły, gromadzono wiedzę o środowisku i otoczeniu, czyli tworzone wartości kulturowe.

Podstawą kultury staroruskiej było bogate dziedzictwo kulturowe Słowian Wschodnich: mity i podania, tradycje rzeźbienia w drewnie i kamieniu, sztuka prastarych kowali. Od dawna rozwijała się ustna twórczość ludowa: pieśni, baśnie, byliny. Ponadto kultura staroruska wchłaniała w siebie osiągnięcia narodów sąsiednich: Bałtów, ludów ugrofińskich, Chazarów, Bułgarów, Pieczyngów, Połowców, Słowian Południowych i Zachodnich.

Duży wpływ na kulturę Rusi miało Bizancjum. Z n nopolia zapraszano mistrzów do budowy świątyń, pisania ikon i malowania fresków, przywożono stamtąd księgi, dzieła sztuki. Dzięki Bizancjum Ruś zaznajomiła się z kulturą chrześcijańską. Z czasem wielu ruskich mistrzów zaczęło odchodzić od ślepego powielania dzieł bizantyjskich nauczycieli. Tworząc swoje pierwsze dzieła, starali się odzwierciedlić w nich własne doświadczenie i nastroje ludów Rusi. Głównym motywem staroruskiej sztuki był patriotyzm, wezwanie do jednoczenia sił przeciwko wrogom z obcych ziem.

3. Umiejętność pisanie i czytania

Umiejętność pisanie wśród plemion słowiańskich pojawiła się jeszcze przed przyjęciem chrześcijaństwa. W drugiej połowie IX w. zakonnicy bizantyjscy Cyryl i Metody stworzyli słowiański alfabet, podstawą którego, zdaniem niektórych uczonych, był alfabet istniejący u Słowian jeszcze przed przyjęciem przez nich chrztu.

Od końca IX w. na terytorium Rusi zaczęli napływać uczeni cerkiewni, tłumacze z Bizancjum, Bułgarii. Przy cerkwiach i monasterach otwierano szkoły. Uczono w nich dzieci czytać, pisać, liczyć i wykładano podstawy wiary chrześcijańskiej. Dokonano, w szczególności za panowania Jarosława Mądrygo i jego synów, przekładów wielu greckich ksiąg. Przede wszystkim tłumaczono księgi kościelne, żywoty świętych, dzieła historyczne.

Pierwsze ruskie księgi pisano na pergaminie, czyli na specjalnie przygotowanej skórze cielęcej. Każdą literę pisano starannie i zgodnie z surowymi zasadami. Księgi ozdabiano pięknymi miniaturami. Takie księgi były bardzo drogie, a ich właścicielami mogli być jedynie najbogatsi.

Do niedawna za najstarszą spośród zachowanych ruskich ksiąg uważano Ewangeliarz Ostomira. Był on napisany w połowie XI w. przez duchownego Grigorija dla posadnika Nowogrodu Ostomira. Jednak w 2000 r. podczas wykopów w Nowogrodzie znaleziono cztery deseczki pokryte woskiem, na których napisany był fragment z Biblii. Deseczki te to pozostałości drewnianej księgi napisanej około 50 lat wcześniej niż Ewangeliarz Ostomira.

Choć księgi były rzadkością, na Rusi wiele osób umiało czytać i pisać, zwłaszcza w miastach. Od XI w., po założeniu w Kijowie żeńskiego monasteru ze szkołą, pisanie i czytanie zaczęto uczyć również dziewczęta. Zamiast papieru do notatek używano specjalnie przygotowanej kory brzozonej. Znalezione przez archeologów w Nowogrodzie i innych miastach liczne alfabety na korze brzozonej świadczą o wysokim poziomie rozpowszechnienia umiejętności czytania i pisanie na Rusi. Charakterystyczne jest to, że w tym okresie w Europie Zachodniej powszechnie nie umiano czytać ani pisać.

4. Literatura

W XI w. na Rusi zaczęła powstawać literatura. Szczególne miejsce zajmowały kroniki opowiadające o wydarzeniach danego roku. Najstarsza z zachowanych do naszych czasów kronik, „Powieść lat mimionych”, powstała zdaniem wielu uczonych na początku XII wieku, a jej autorem jest Nestor, zakonnik z Monasteru Kijowsko-Pieczerskiego. Opowiedział on o powstawaniu państwa staroruskiego, o pierwszych książętach, o relacjach Rusi z innymi państwami i narodami.

Najstarsze kroniki, które napisano w Nowogrodzie, stanowią tak zwaną Pierwszą Kronikę z Nowogrodu.

Poza kronikami na Rusi sporządzano żywoty – opisy życia ludzi kanonizowanych przez Cerkiew.

Za pierwszego pisarza Rusi uznano Hilariona, który tworzył pół wieku wcześniej niż Nestor w gatunku „słowa”, określanego jako uroczyste nauczanie. Jego „Słowo o prawie i łasce” zostało ogłoszone, jak uważają niektórzy uczeni, z okazji zakończenia budowy murów obronnych Kijowa w 1049 r.

„Pouczenie” Włodzimierza Monomacha jest pierwszym na Rusi dziełem, w którym autor zastanawia się nad tym, jak wychowywać dzieci, jakie wzorce moralne powinny one przejmować.

5. Ustna twórczość ludowa

Od niepamiętnych czasów Słowianie układali pieśni, baśnie, byliny – poetyckie opowieści o przeszłości. Byliny przekazywano ustnie z pokolenia na pokolenie, a zaczęto je spisywać dopiero w XIX w. Wiele bylin opowiada o księciu Włodzimierzu „Czerwone Słoneczko”. Uważa się, że bohater bylin łączył w sobie cechy Włodzimierza Światosławicza i Włodzimierza Monomacha.

Ulubionymi bohaterami bylin byli syn chłopski, nieustraszony i potężny woj Ilja Muromiec, roztropny i sprawiedliwy Dobrynia Nikiticz oraz wesoły i sprytny Alosza Popowicz. Wszystkie te postaci, jak udowodnili historycy, były prawdziwymi osobami, ale żyjącymi w różnych czasach: od X do XIII w. W ludowych podaniach żołnierze-bohaterzy ramię w ramię, na wezwanie księcia

Włodzimierza, powstają i bronią swojej ojczystej Ruskiej ziemi przed wrogiem. Kilka bylin jest poświęconych oraczowi-bohaterowi Mikule Selaninowiczu.

6. Budownictwo i sztuki plastyczne

Od dawna na Rusi chaty prostych ludzi, teremy arystokracji czy twierdze budowano z drewna. Zwykle domy bogatych ludzi były wielopiętrowe z wieżyczkami i teremami na szczycie. Do głównego budynku przylegało wiele dobudówek: spiżarnie, przejścia, przedsionki. Drewniane budowle zdobiono wymyślnymi rzeźbami.

Po przyjęciu chrześcijaństwa na Rusi rozpoczęto budować kamienne świątynie. W 989 r. książę Włodzimierz rozpoczął w Kijowie budowę tak zwanej Cerkwi Dziesięcinnej pod wezwaniem Zaśnięcia Bogurodzicy. Budowali ją mistrzowie bizantyjscy. Była to potężna budowla z cienkiej cegły – plinty – z elementami z naturalnego kamienia i kilkoma kopułami bogato zdobionymi rzeźbionym marmurem.

Pierwsze ruskie świątynie budowano ściśle zgodnie z bizantyjskimi zasadami architektonicznymi. Zaś wzniesiony za czasów Jarosława Mądrygo w latach 1017-1037 Sobór św. Zofii w Kijowie łączył cechy słowiańskie i bizantyjskie. Wzorem dla niego był najważniejszy sobór w Konstantynopolu poświęcony św. Zofii Mądrości Bożej. Centralną kopułę Soboru św. Zofii w Kijowie otaczały umieszczone nieco niżej cztery średnie kopuły, za którymi jeszcze niżej było osiem małych. W taki sposób świątynia z jedną kopułą przekształciła się w charakterystyczną dla Rusi wielokopułową piramidę.

Największe świątynie wzniesiono w Połocku, Czernihowie, Nowogrodzie. Sobór św. Zofii w Nowogrodzie jest najsłynniejszym, który zachował się do dzisiejszych czasów niemal w niezmienionej formie. Jest on bardziej surowy niż świątynia w Kijowie, ma w sumie pięć kopuł, których szysk rozmieszczenia jest ściśle symetryczny. Święta Zofia stała się symbolem wielkiego Nowogrodu.

Staroruska świątynia była wypadkową kilku gałęzi w sztukach plastycznych. Ikony, freski i mozaiki, uroczyste nabożeństwa, śpiewy cerkiewne stanowiły w sztuce zdumiewającą jedność.

7. Rzemiosło artystyczne

Ruś słynęła ze swoich wytrawnych rzemieślników. Żołnierze z różnych krajów wysoko cenili broń i rynsztunek wykonane przez ruskich mistrzów: kopie, miecze, tarcze, kolczugi, czyli ochronne koszule z metalowych kółek.

Sztuka jubilerska osiągnęła wysoki poziom: obrabianie drogocennych metali i kamieni, ozdoby, złota i srebrna zastawa.

8. Rozwój kultury Rusi w okresie rozdrobnienia: kształtowanie regionalnych ośrodków

Tak jak w Europie Zachodniej, rozdrobnieniu na Rusi, które nastąpiło w XII wieku, towarzyszył rozwój starych i pojawienie się nowych miast. Wiele z nich szybko stało się ośrodkami rzemieślniczo-handlowymi, politycznymi, kulturowymi, w których prowadzono liczne budowy. W pierwszej kolejności budowano z kamienia świątynie i pałace arystokracji. Do dzisiejszych czasów przetrwał Sobór Zaśnięcia Matki Bożej i Sobór św. Dymitra we Włodzimierzu nad Kłazmą, wspaniałe świątynie w Nowogrodzie, Pskowie, Czernihowie, Włodzimierzu Wołyńskim i w innych miastach.

Kroniki pisano już nie tylko w Kijowie, ale i w Nowogrodzie, Perejasławiu, Czernihowie i Haliczu, Rostowie i Suzdalu, a także w innych ośrodkach. Ośrodkami kronikarstwa pozostawały monastery. Wszystkie kroniki rozpoczynały się od „Powieści lat minionych”, wspólnej dla wszystkich historii. Następnie w każdym księstwie pisano własną kronikę.

Cechą charakterystyczną budownictwa z okolic Włodzimierza i Suzdalu była okazałość i podniosłość budowli. Miały one na celu podkreślenie siły książąt włodzimierskich.

Za panowania Andrzeja Bogolubskiego we Włodzimierzu rozpoczęto budowę Soboru Zaśnięcia Matki Bożej. Książę chciał, aby ten sobór był wyższy niż Sobór św. Zofii w Kijowie. W rezultacie 32-metrowy Sobór Zaśnięcia Matki Bożej okazał się najwyższą budowlą na Rusi. Świątynię bogato ozdobiono: podłogi były z kolorowych płytek, na ścianach freski, skrzydła drzwi wejściowych obito miedzianymi arkuszami i pokryto złotymi rysunkami. Budowę Soboru

Zaśnięcia Matki Bożej zakończono już za panowania Wsiewołoda Wielkie Gniazdo. Za jego czasów we Włodzimierzu wzniesiono jeszcze jeden wspaniały sobór: św. Dymitra.

Za czasów Andrzeja Bogolubskiego koło Włodzimierza pojawiła się perełka architektury Rusi: Cerkiew Opieki Matki Bożej na Nerli.

Kolejną przepiękną świątynię, Sobór św. Jerzego, zbudowano w XIII wieku w Juriewie-Polskim. Ściany były zdobione oryginalnymi kamiennymi płaskorzeźbami przedstawiającymi rośliny, zwierzęta, świętych – patronów ziem Włodzimierza i Suzdału z Jerzym Zwycięzcą na czele.

Wśród dzieł literackich Północno-Wschodniej Rusi wyróżniają się „Słowo Daniły Zatočnika” i „Modlitwy Daniły Zatočnika”.

Na ziemiach Nowogrodu z czasem zaczęto budować niewielkie cerkwie z jedną kopułą. Wiele cerkwi wzniesiono w Pskowie i Ładodze.

W kronikach z Nowogrodu szczegółowo opisywano wydarzenia z miejskiego życia i zaangażowanie mieszczan. Mieszkańcy republiki nowogrodzkiej odróżniali się tym, że w większości potrafili czytać i pisać. O powszechnej piśmienności w stosowanej życiu codziennym świadczą gramoty na korze brzoźowej.

Kultura księstwa Halicza i Wołynia, mająca w swoich podstawach wspólne korzenie ogólnoruskie, była otwarta na wpływy zarówno wschodniej, jak i zachodniej tradycji kulturowej.

Do naszych czasów przetrwała „Kronika Halicko-Wołyńska”, w której barwnie opisywano wydarzenia z tamtych wieków. Z kamienia wznoszono nie tylko świątynie, pałace książęce, ale i domy arystokracji i bogatych mieszczan. Często do budowy zapraszano mistrzów z innych krajów. Jedną z najważniejszych gałęzi w sztukach plastycznych w księstwie Halicza i Wołynia było malarstwo. Freski zdobiły pałac księcia w Haliczu.

Dawna Ruś wyróżniała się wysokim jak na tamte czasy poziomem rozwoju kultury. Przy tym Ruś twórczo traktowała kulturowe osiągnięcia Bizancjum

i innych sąsiadów, kształtując oryginalne tradycje kulturowe. Kultura staroruska stała się nieodłączną częścią kultury europejskiej i światowej.

II. ROZWÓJ KULTURY NA ZIEMIACH RUSI W DRUGIEJ POŁOWIE XIII-XIV W.

1. Początek odrodzenia kultury na ziemiach ruskich po inwazji mongolskiej

Najazd Batu-chana w połowie XIII w. spowodował w kulturze Rusi liczne straty. Miasta i monastery leżały w gruzach. Najlepsi rzemieślnicy, mistrzowie stracili życie albo zostali wzięci do niewoli, wiele rodzajów rzemiosła na długo utracono. Zniszczono ogromną liczbę ksiąg, praktycznie przerwano prowadzenie kronik.

Jednak przez około sto lat, prawie równocześnie z narodzeniem epoki renesansu w Europie Zachodniej, od drugiej połowy XIV w. rozpoczyna się stopniowe kulturowe odrodzenie ziem ruskich.

Ośrodek życia politycznego i kulturowego stopniowo przenosi się do Moskwy, która przejęła przywództwo w walce przeciwko Złotej Ordzie.

2. Pisanie ksiąg, kronikarstwo

Od XIV w. na Ruś zaczęto sprowadzać papier, który był wygodniejszym materiałem do pisania niż brzoza i znacznie tańszym niż pergamin. Pojawiało się coraz więcej ksiąg, były tańsze. Charakter pisma zwany ustawem, gdy litery pisano z wyjątkową dokładnością i starannością, zastąpiono półustawem, czyli pismem bardziej płynnym i swobodnym. Największymi ośrodkami pisania ksiąg pozostały monastery. Książe również mógł mieć swoją pracownię ksiąg.

Na przełomie XIII-XIV w. wyłoniły się nowe ośrodki kronikarstwa: Psków, Suzdał, Rostów, Moskwa. We wszystkich kronikach pobrzmiewała ta sama idea: konieczność zjednoczenia ziem Rusi w celu walki z Ordą.

3. Ustna twórczość ludowa, literatura

Największym rozkwitem w XIV w. cieszyły się byliny opiewające losy bohaterów. Ulubionym był książę Włodzimierz „Czerwone Słoneczko”. Kijów, gród stołeczny, był przedstawiany w bylinach jako wcielenie jedności Rusi.

Byliny z Nowogrodu zachowywały swoisty charakter. Bohaterami kochającego wolność i bogatego miasta byli dziarscy kupcy: Wasilij Busłajew i Sadko.

Ukształtował się nowy gatunek twórczości ustnej: pieśni historyczne. Bohaterami tych dzieł często byli prości ludzie i ich czyny w walce z wrogami.

Najpopularniejszym gatunkiem literackim na Rusi w XIII-XIV w. stała się nowela wojenna. Wybitnym zabytkiem literatury jest „Opowieść o tym, jak Batu-Chan zburzył miasto Riazan’”.

W tym okresie na różnych ziemiach Rusi tworzone żywoty świętych: księcia Aleksandra Newskiego, twerskiego księcia Michaiła Jarosławicza.

4. Budownictwo

Od końca XIII w. na Rusi wznowiono budowanie z kamienia: w Twerze wzniesiono sobór Przemienienia Pańskiego na wzór Soboru Zaśnięcia Matki Bożej we Włodzimierzu. Jediną budowlą z tego okresu, która zachowała się do dziś, jest cerkiew Mikołaja na wyspie rzecznej Lipno niedaleko Wielkiego Nowogrodu

W latach 1325-1350 rozpoczęto budowę kamiennych budynków w Moskwie. Za czasów Iwana Kality zbudowano Sobór Zaśnięcia Matki Bożej i Sobór św. Michała Archaniola, cerkiew św. Jana Lestwicznika i Zbawiciela w Borze. Świadectwem wzrostu potęgi Moskwy było zbudowanie z białego kamienia Kremla, jedynego wówczas na całej Północno-Wschodniej Rusi. W przeddzień bitwy na Kulikowym Polu w Kołomnie rozpoczęto budowę Soboru Zaśnięcia Matki Bożej, większego niż wszystkie świątynie moskiewskie. Nowe budynki wnoszono w duchu tradycji budownictwa we Włodzimierzu, co miało podkreślać ideę sukcesji stołecznego położenia Moskwy.

Jednym z ośrodków budownictwa z kamienia pozostawał Nowogród. W drugiej połowie XIV w. wybudowano tam świątynie, które stały się klasycznymi wzorcami nowogrodzkiej architektury: cerkiew Fiodora Stratiłata i Cerkiew Zbawiciela na Iljinie. W odróżnieniu od surowych cerkwi w Nowogrodzie budowanych przed najazdem mongolskim świątynie te zadziwiają lekkością, elegancją i podniosłością formy.

W Pskowie rozwijało się budownictwo obronne. W 1330 r. w pobliżu miasta zbudowano z kamienia twierdzę Izborsk, która stała się jedną z największych budowli obronnych w kraju. W samym Pskowie wzniesiono duży kamienny kreml, a długość jego ścian w sumie wynosiła ok. 9 km. Cała architektura Pskowa miała charakter twierdzy, budynki były surowe i ascetyczne.

5. Malarstwo

Od XIV w. rozpoczął się rozkwit rosyjskiego malarstwa. Duży wkład w jego rozwój wniósł Teofan Grek, który pracował najpierw w Nowogrodzie, a następnie w Moskwie. Przybył on na Ruś z Bizancjum w latach 70. XIV w. jako już znany malarz.

Jedną z najlepszych prac mistrza są freski w Cerkwi Zbawiciela na Iljinie w Nowogrodzie. Genialnym dziełem jest jego ikona Matki Boskiej Dońskiej. W Moskwie Teofan Grek malował Cerkiew Narodzenia Bogurodzicy, terem księcia Włodzimierza Chrobrego, Sobór św. Michała Archaniola. Głównym jego dziełem było stworzenie ikonostasu dla Soboru Zwiastowania.

III. KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI KULTUROWEJ JEDNOLITEGO PAŃSTWA ROSYJSKIEGO

1. Zmiany w percepcji świata

W XV w. przed Rusinem poszerzyły się granice znanego mu świata. Kontakty z przedstawicielami zachodnich krajów Europy stały się bardziej regularne.

Przekształcenie Moskwy w centrum ziem rosyjskich spowodowało u ludzi zmiany w świadomości obrazu wielkich książąt. Odbierano ich teraz jako liderów państwa, które prowadzi walkę wyzwolenczą z Ordą.

Wydarzenia związane z unią florencką, upadkiem Bizancjum, próbami podejmowanymi przez katolicyzm, by przeniknąć prawosławne ziemie, doprowadziły do wzmocnienia autorytetu prawosławia. Wielu działaczy cerkiewnych i państwowych zrozumiało, że odtąd Ruś jest ostatnim bastionem prawosławia na świecie.

W procesie kształtowania jednolitego państwa rosyjskiego zanikały lokalne różnice kulturowe, powstawały fundamenty przyszłej jednolitej kultury rosyjskiej, poszerzały się kulturowe kontakty Rosji z innymi krajami, zwłaszcza z Włochami – do Rosji przyjeżdżali wybitni włoscy architekci i inni rzemieślnicy, pozostawiając dzięki swojej pracy głęboki ślad w historii rosyjskiej kultury.

2. Rozwój myśli społecznej i kronikarstwa

Umocniona władza wielkiego księcia otrzymała na początku XVI w. swoje ideowe uzasadnienie w „Opowieści o książętach włodzimierskich”. U jej podstaw leżały dwie legendy. Jedna z nich zapewniała, że moskiewscy monarchowie pochodzili od rzymskiego imperatora Augusta. Druga opowiadała o tym, że bizantyjski imperator Konstantyn Monomach oddał księciu kijowskiemu Włodzimierzowi Wsiewołodowiczowi carskie insygnia, którymi rzekomo Włodzimierz był koronowany. Wynikało z tego, że następcy Włodzimierza Monomacha mieli prawo do tytułu carskiego. Legendy te uzasadniały prawo wielkich książąt moskiewskich jako następców książąt kijowskich do władzy absolutnej.

W tym okresie ukształtowała się idea Moskwy jako Trzeciego Rzymu. Była ona sformułowana przez Filoteusza, zakonnika z Pskowa, w listach do Wasyla III. Filoteusz pisał, że światowe centrum chrześcijaństwa konsekwentnie przesuwa się ze „zmurszałego” Rzymu do „drugiego Rzymu” – Konstantynopola, a stamtąd do Moskwy. Bizancjum zdradziło chrześcijaństwo zawierając unię z katolikami, co doprowadziło do jego upadku. Moskwa pozostała wierna prawosławiu i dlatego teraz jest centrum prawdziwego chrześcijaństwa, Trzecim Rzymem, a „czwartego Rzymu nie będzie”.

W XV w. odrodziło się rosyjskie kronikarstwo. Pierwsza kronika, tak zwana Troicka, podkreślająca ideę jedności Rusi, była napisana w Moskwie. Około 1418 r. rozpoczęto sporządzanie nowej kroniki. Jednym z dzieł o największym znaczeniu była sporządzona w Moskwie kronika z 1479 r.

Wszystkie kroniki moskiewskie przenika myśl o konieczności państwowej jedności i silnej władzy centralnej. Zauważamy w nich ideę, że Moskwa jest spadkobierczynią i następczynią Kijowa i Włodzimierza.

3. Literatura

Zwycięstwo na Kulikowym Polu w 1380 r. dodało Rusi pewności co do własnych sił. Powstał tak zwany „cykl kulikowski”. Bitwę na Kulikowym Polu jako jeden z pierwszych rozślał niejaki Sofoniusz Riazaniec w poemacie „Zadońszczizna”.

Nieznany autor drugiej wojennej noweli zatytułowanej „Opowieść o bitwie z Mamajem” był niewątpliwie pod wyraźnym wpływem „Słowa o wyprawie Igora” i „Zadońszczizny”. Trzecim wybitnym dziełem w ramach cyklu po bitwie na Kulikowym Polu była tak zwana kronikarska nowela o bitwie.

Motywy patriotyczne rozbrzmiewają również w takim gatunku literackim jak relacje z podróży („chożdienija”). Atanazy Nikitin, kupiec z Tweru, w 1466 r. wyruszył w celach handlowych na Kaukaz Północny, a następnie dojechał do Iranu i Indii. Efektem obserwacji i rozmyślań kupca była „Wyprawa za trzy morza”.

Szczególne miejsce w literaturze zajmował „Chronograf” – zbiór zajmujących i moralizatorskich utworów o historii całego świata. W 1512 r. pojawiła się pierwsza redakcja. Autor tego zbioru jest nieznany. Tak jak dawniej, ulubioną lekturą ludzi piśmiennych były żywoty świętych. Jednym z najczęściej czytanych utworów było „Życie Sergiusza z Radoneża”. Jego autorem jest zakonnik Epifaniusz Mądry, jeden z najlepiej wykształconych ludzi pierwszej połowy XV w.

4. Budownictwo

Iwan III zaprosił architektów z Włoch i zgromadził w Moskwie najlepszych mistrzów z całej Rusi.

Włoski architekt Aristoteles Fioravanti wskrzesił na Rusi produkcję cegieł, a z nich pod kierownictwem Włochów rosyjscy budowniczowie zbudowali ściany i wieże nowego Kremla w Moskwie, wzniesli Sobór Zaśnięcia Matki Bożej i Sobór św. Michała Archanioła oraz inne budowle. Najbardziej majestatyczną budowlą, która wznosi się w samym centrum Kremla, jest Sobór Zaśnięcia Matki Bożej. Fioravanti wzorował się na Soborze Zaśnięcia Matki Bożej we Włodzimierzu.

Jak dawniej, z białego kamienia stawiano fundamenty i wycinano detale do zdobienia budynków. Marco Ruffo i Pietro Antonio Solari zbudowali na Kremlu Granowitą Pałacę. Z zewnątrz budowlę wyłożono białym szlifowanym kamieniem – stąd też jej nazwa.

Moskiewski Kreml, zbudowany jako reprezentacyjna rezydencja wielkich książąt, stał się symbolem ich potęgi, świadectwem sukcesów w zakresie gromadzenia ziem ruskich, wyzwolenia się spod jarzma tatarskiego.

Intensywne prace architektów prowadzone były również w Nowogrodzie. W 1433 r. niemieccy i nowogrodzcy mistrzowie zbudowali tam Granowitą Pałacę, której przeznaczeniem były uroczyste przyjęcia i posiedzenia. Po przyłączeniu Nowogrodu do Moskwy Iwan III rozkazał otoczyć centrum miasta ceglanym murem.

5. Malarstwo

Na przełomie XIV-XV w. w Moskwie powstała własna szkoła malarstwa. Najwybitniejszym jej przedstawicielem był genialny rosyjski artysta Andriej Rublow. Był on mnichem w Ławrze Troicko-Siergijewskiej, a potem w Monasterze Spaso-Andronikowskim. W 1405 r. Andriej Rublow wraz z Teofanem Grekiem i Prochozem z Gorodca malowali ściany Soboru Zwiastowania na Moskiewskim Kremlu. W 1408 r. Rublow i Danił Czarny pracowali nad freskami w Soborze Zaśnięcia Matki Bożej we Włodzimierzu, a następnie ozdobił nimi Sobór w Ławrze Troicko-Siergijewskiej. Trójca, najsłynniejsza ikona Rublowa, została namalowana jako część ikonostasu Soboru Troickiego.

Rublow i jego następcy ostatecznie zerwali z bizantyjską surowością i ascetyzmem. W swoich dziełach tworzyli obrazy żywych postaci, prezentowali duchowe przeżycia i nastroje Rosjan tamtych czasów.

Najważniejszym przedstawicielem moskiewskiej szkoły malarstwa przełomu XV-XVI w. był Dionizy, były książę, potomek carewicza Piotra Ordyńskiego, który został zakonnikiem. Namalował część ikon i fresków

w Soborze Zaśnięcia Matki Bożej na Moskiewskim Kremlu. Prace Dionizego wyróżniały się wyrafinowaną kreską, wyszukanymi i delikatnymi kolorami.

IV. KULTURA I ŻYCIE NARODÓW ROSJI W XVI W.

1. Cechy szczególne rozwoju kultury Rosji w XVI w.

Stworzenie jednolitego państwa doprowadziło do ogromnych zmian we wszystkich sferach życia społecznego, w tym i w rozwoju kultury. W XVI w. Rosja przeżywała wzrost kulturowy.

W tym okresie rozpoczęło się formowanie jednolitej kultury rosyjskiej, którą budowano na fundamentach osiągnięć kulturowych wszystkich ruskich ziem, a także narodów, z którymi te ziemie były blisko związane.

W XVI w. w dziełach kultury przeważała tematyka heroiczna, wyrażano idee patriotyzmu, silnej władzy państwowej. W tym czasie coraz większe zainteresowanie okazywano człowiekowi i jego światu wewnętrznemu.

Duchowe i kulturowe życie społeczeństwa rosyjskiego tak jak wcześniej znajdowało się pod silnym wpływem cerkwi prawosławnej. Sobór Stu Rozdziałów w 1551 r. zatwierdził wzorce, których należało przestrzegać w sztuce. W malarstwie takim wzorcem była twórczość Andrieja Rublowa. W budownictwie wzorowano się na Soborze Zaśnięcia Matki Bożej na Moskiewskim Kremlu, w literaturze – dziełami metropolity Makarego i jego otoczenia.

2. Oświata

Podczas Soboru Stu Rozdziałów podjęto uchwałę o otwarciu szkół przy cerkwiach i monasterach w Moskwie i innych miastach. Dzieci uczono podstawom teologii, czytania, pisania, czasem arytmetyki. Księgi liturgiczne wykorzystywano zwykle jako podręczniki, książki do gramatyki i arytmetyki pojawiły się dopiero w drugiej połowie XVI w.

W dużych monasterach (np. w Troicko-Siergijewskim, św. Józefa Wołokołamskiego) i soborach (św. Zofii w Nowogrodzie) były duże biblioteki, „izby z księgozbiorami”. Niektóre znane osoby zaczęły budować biblioteki domowe. Ogromny zbiór ksiąg miał car Iwan IV.

W XVI w. liczba ludzi umiejących czytać i pisać w Rosji rosła nie tylko wśród bojarów, duchownych i kupców, ale i wśród mieszczan. W drugiej połowie XVI w. rodzi się tradycja zdobywania wykształcenia za granicą.

Największym wydarzeniem kulturalnym w połowie XVI w. było rozpoczęcie drukowania książek. Rozpoczęło się ono z inicjatywy Iwana IV przy poparciu cerkwi. W 1564 r. w Moskwie w Dworze Drukarskim (państwowej drukarni, „Pieczatny Dwór”) Iwan Fiodorow i jego pomocnik Piotr Mścislawiec wydrukowali pierwszą książkę rosyjską „Apostoł”. W 1565 r. wydano „Czasosłow” – książkę do nauki czytania i pisania, a pod koniec XVI w. pierwszy rosyjski podręcznik do arytmetyki. Książka drukowana była znacznie tańsza od tej pisanej ręcznie i dzięki temu łatwiej dostępna dla mas.

3. Kronikarstwo. Utwory historyczne

Prace kronikarzy znajdowały się pod ścisłą kontrolą władzy. Poza zapisem wydarzeń każdego roku zadaniem kronik było świadczenie o tym, że władcy Rosji zostali wybrani, władza moskiewska ma charakter ogólnorosyjski itp. Wszystko to znalazło swoje odbicie w wielotomowej „Ilustrowanej Kronice Iwana Groźnego” (ros. „Лицевой летописный свод”), w której opisano wydarzenia z całego świata i Rosji od stworzenia świata do połowy XVI w. Jego nazwa („лицевой”) pochodzi od namalowanych wspaniałych miniatur – twarzy.

Oficjalna kronika opisująca początki panowania cara i wielkiego księcia Iwana Wasiljewicza (ros. „Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича”) zawiera szczegółowy opis działalności Iwana IV, etykiety i zwyczajów dworu carskiego, opowiada o relacjach dyplomatycznych i wydarzeniach wojennych.

Jednym z największych rosyjskich utworów kronikarskich XVI w. jest „Księga stopni”. Stanowi ona pierwszą próbę przedstawienia szerokiemu gronu czytelników wydarzeń rosyjskiej historii od czasów św. Włodzimierza do Iwana Groźnego.

W połowie lat 60. XVI w. nieznany autor napisał „Historię kazańską”. Duża część tej kroniki jest poświęcona historii Chanatu Kazańskiego i podbicia Kazania przez wojska rosyjskie w 1552 r.

4. Publicystyka. Literatura świecka

Literatura XVI w. coraz więcej uwagi poświęcała nabierającej mocy władzy wielkich książąt (a następnie cara), co spowodowało pojawienie się nowego gatunku literackiego: publicystyki. Jednym z najbardziej znaczących publicystów XVI w. był Iwan Pierieswietow, który ideał ustroju państwowego widział we władzy absolutnej opartej o szlachtę.

Pytania o charakter władzy carskiej były najważniejszą sprawą w korespondencji między Iwanem IV a księciem Andrzejem Kurbskim. A. M. Kurbski uważał, że monarcha powinien rządzić wraz z wybranym organem reprezentującym wszystkie warstwy społeczeństwa. Iwan IV w swoich listach bronił idei boskiego pochodzenia władzy absolutnej i jej nieograniczonego charakteru.

W pierwszej połowie XVI w. krąg ludzi bliskich metropolicie Makaremu stworzył znane „Mineje Czytane” („czytania miesięczne”), które wchłonęły i zgrupowały wszystkie księgi czytane na Rusi. „Mineje Czytane” stały się swojego rodzaju cerkiewno-literacką encyklopedią rosyjskiego społeczeństwa średniowiecznego.

W XVI w. napisano znany „Domostroj”, który zawierał zalecenia, jak prowadzić gospodarstwo domowe, wychowywać dzieci, przestrzegać norm i obrzędów religijnych w rodzinie. Jedną z głównych idei „Domostroja” było podporządkowanie państwa władzy carskiej, a rodziny – głowie rodziny.

5. Architektura

W XVI w. rozwój miast na Rusi sprzyjał dalszemu rozwojowi architektury i budownictwa. Czołowi mistrzowie przybywali do Moskwy nie tylko ze wszystkich krańców kraju, ale i z Europy.

W 1508 r. Aleviz Friazin zakończył budowę carskiego grobowca – Soboru Zaśnięcia Matki Bożej – i cerkwi Narodzenia Jana Chrzciciela przy Bramie Borowickiej.

Wybitnym zabytkiem architektury stała się Świątynia Wniebowstąpienia w miejscowości Kołomienskoje wzniesiona w 1532 r. na cześć narodzenia Wasyla III, długo oczekiwanego następcy tronu, późniejszego Iwana IV.

Zaproszony z Włoch Pietrok Mały wznosił mury i wieże dzielnicy Kitajgorod, zbudował wiele cerkwi. To jemu niektórzy naukowcy przypisują autorstwo cerkwi Wniebowstąpienia w miejscowości Kołomienskoje.

Za szczyt rosyjskiego budownictwa słusznie uważa się wzniesiony w latach 1555-1561 bezpośrednio przy Kremlu Sobór Opieki Matki Bożej (nazywany również Soborem Wasyla Błogosławionego, który był znanym nawiedzonym pochowanym u jego murów). Zbudowano go na cześć zdobycia Kazania przez wojska rosyjskie. Ta zdumiewająca swoim pięknem świątynia została wzniesiona przez rosyjskich mistrzów: Barmę i Postnika.

Twierdze wznoszono i na zachodzie (Smoleńsk), i na wschodzie (Samara, Saratów, Tobolsk, Tiumeń), i na południu (Woroneż, Kursk, Biełgorod, Astrachań, Carycyn), i na północy (Archangielsk). Szczególne wrażenie robią fortyfikacje Smoleńska wzniesione pod kierownictwem Fiodora Konia. Długość smoleńskich murów obronnych wynosiła 6,5 km. Na całej długości równomiernie rozmieszczono 38 wież. Do budowy smoleńskiej twierdzy wybrano murarzy i mistrzów z całej Rosji.

Po zdobyciu Kazania na rozkaz cara do miasta wysłano pskowskich mistrzów z architektami Barmą i Szyriajem na czele. Rozpoczęli oni budowę nowego Kremla Kazańskiego, który budził podziw jemu współczesnych.

6. Sztuki plastyczne

W XVI w. rosyjskie malarstwo, tak jak w poprzednich stuleciach, rozwijało się w zasadzie w ramach malowania ikon i fresków w świątyniach. Sobór cerkiewny, który odbył się w latach 1553-1554, zezwolił malowanie na ikonach twarzy carów, książąt, a także motywów historycznych. Freski na ścianach Soboru Zwiastowania na Moskiewskim Kremlu przedstawiają tradycyjne postaci świętych, wielkich ruskich książąt i bizantyjskich imperatorów, sąsiadując z nimi natomiast

portrety starożytnych poetów i myślicieli: Homera, Wergiliusza, Plutarcha, Arystotelesa i innych.

W połowie XVI w. w Moskwie namalowano ogromną – o długości czterech metrów – ikonę-obraz „Cerkiew wojująca” poświęconą zdobyciu Kazania. Przedstawiono na niej uroczysty pochód zwycięskiego wojska rosyjskiego z Iwanem IV na czele.

7. Muzyka

Podstawowym gatunkiem muzycznym w Rosji w XVI w. były pieśni cerkiewne, o których rozwój dbał sam Iwan IV. W Aleksandrowskiej Słobodzie funkcjonowała szkoła muzyczna. Iwan IV pisał stichiry – teksty do śpiewów cerkiewnych.

Kultura pieśni narodów Rosji była bogata i różnorodna w tamtym okresie. Tematyka pieśni była we wszystkich narodach podobna: obrzędowa, heroiczna, liryczna, humorystyczna.

V. KULTURA NARODÓW ROSJI W XVII W.

1. Wpływ kultury europejskiej

Praktycznie nieprzerwane w XVII wieku wojny Rosji z **Rzeczpospolitą**, ze Szwecją, Chanatem Krymskim i Imperium Osmańskim oraz przyłączenie Ukrainy sprzyjały nasileniu wpływów zagranicznych na rozwój rosyjskiej kultury.

Po wejściu Ukrainy Lewobrzeżnej w skład Rosji wielu przedstawicieli duchowieństwa, którzy zajmowali się edukacją i nauką, malowaniem ikon, fresków, przeprowadziło się do Moskwy i innych miast. Razem z nimi przyjeżdżało wielu duchownych-greków, którzy również zajmowali się kształceniem duchowym.

Z Europy Zachodniej do Moskwy przyjeżdżali Włosi, Niemcy, Anglicy, Holendrzy i inni, by służyć w armii rosyjskiej czy prowadzić własną działalność. Ich napływ był na tyle duży, że w połowie XVII w. na prośbę Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, obawiającej się wpływów katolickich, władze podjęły decyzję o osiedlaniu cudzoziemców na obrzeżach stolicy w Niemieckiej Słobodzie

(niemcami, czyli niemymi, nieznającymi języka rosyjskiego, nazywano wtedy w Rosji wszystkich cudzoziemców). W połowie wieku w slobodzie było już 200 dworów, w których mieszkało około 1500 osób.

2. Edukacja

Pod koniec XVII w. w Moskwie pisać i czytać potrafiło 24% dorosłych mężczyzn zamieszkujących miasta (był to bardzo wysoki wskaźnik). Szczególnie szybko rósł odsetek umiejącej pisać i czytać szlachty. Jednak wśród chłopów również byli ludzie piśmienni, choć ich zdecydowana większość oraz kobiety wszystkich stanów czytać ani pisać nie umieli.

W XVII w. najbardziej rozpowszechniona była edukacja w domu. Dzieci mieszczańskie uczyły się przede wszystkim czytać, pisać i liczyć. Rodziny szlacheckie i bojarskie zaczęły zapraszać nauczycieli z zagranicy (głównie z **Rzeczypospolitej**). Dość szeroko rozpowszechnione było nauczanie języków obcych (najczęściej łaciny i **języka polskiego**).

W 1654 r. przy urzędzie aptekarskim („Aptekarski Prikaz”) założono pierwszą w Rosji szkołę lekarską. Wkrótce potem przy urzędzie poselskim („Posolski Prikaz”) otwarto szkołę przygotowującą tłumaczy.

Zwiększył się nakład książek drukowanych. W drugiej połowie XVII w. sam Dwór Drukarski wydał ponad 300 tysięcy elementarzy i około 150 tysięcy podręczników cerkiewnych, co jak na tamte czasy było ogromną liczbą. Większość tych książek była dostępna dla różnych warstw społecznych.

Szkoły zwykle otwierano przy cerkwiach i monasterach. Jako wzorzec traktowano szkoły ukraińskie i białoruskie, a jako nauczycieli zapraszano uczonych prawosławnych zakonników z **Rzeczypospolitej**. Symeon Połocki przybył do Moskwy jako wychowawca dzieci cara Aleksego Michajłowicza. Zaproponował on, by przy moskiewskim monasterze Obrazu Chrystusa Zbawiciela otworzyć państwową szkołę dla urzędników, którą otwarto w 1665 r.

W 1687 r. greccy bracia Lichudowie utworzyli pierwszą w Rosji uczelnię wyższą: Szkołę Słowiańsko-Grecko-Łacińską (późniejszą akademię). Mogły się w niej uczyć dzieci z wolnych stanów. Szkoła ta przygotowywała kadry na potrzeby cerkwi i państwa, a także wykładowców. W Moskwie zaczęto otwierać również szkoły prywatne.

3. Wiedza naukowa

W XVII w. nauka w Rosji znajdowała się wciąż na początkowym etapie rozwoju. Głównym źródłem wiedzy naukowej pozostawały książki zachodnioeuropejskich autorów tłumaczone na język rosyjski. Były to głównie praktyczne podręczniki z dziedziny medycyny, produkcji atramentu, wydobycia soli i in.

Z zagranicy do Rosji docierały liczne nowości techniczne. Już na początku wieku w Rosji pojawiła się pierwsza luneta.

Geografowie precyzowali granice państwa rosyjskiego, pojawiły się pierwsze ogólne mapy kraju.

W 1674 r. w Kijowie wydano pierwszą drukowaną historię państwa rosyjskiego od najstarszych czasów do początku lat 70. XVII w.: Synopsis. Jej autorem był prawdopodobnie kijowski zakonnik Innocenty Gizel.

W 1615 r. rosyjscy mistrzowie zbudowali pierwszą armatę z gwintowaną lufą. W ciągu jednego roku odlano dzwon o masie 12,5 tysiąca pudów (ponad 200 ton). Rosyjscy mistrzowie dobrze znali się na budownictwie obronnym i cerkiewnym, powszechnie stosowane były koła wodne. Nasi przodkowie wykorzystywali wiedzę z dziedziny astronomii do bardziej dokładnego określania dat ruchomych (niemających ustalonej daty) świąt cerkiewnych (na przykład Wielkanocy).

4. Literatura

W literaturze coraz częściej pojawiały się dzieła świeckie. W XVII w. po raz pierwszy zaczęto spisywać wybitne zabytki ustnego przekazu twórczości ludowej: byliny, przysłowia, pieśni, zaklęcia.

Pojawiły się nowe gatunki literackie: nowela satyryczna i biograficzna. Pierwszym dziełem z gatunku noweli autobiograficznej był „Żywot” protopopa Awwakuma, przywódcy ruchu staroobrzędowego. Pisano anegdoty, tworzone przysłowia i powiedzenia. Prawdziwych bohaterów historycznych w dziełach literackich zastąpili wymyśleni.

Symeon Połocki (będący wychowawcą dzieci cara, Fiodora i Zofii), pochodzący z Białorusi, który ukończył Akademię Kijowsko-Mohylańską, położył fundamenty współczesnej budowy wiersza. Epifaniusz Sławiniecki, poeta, orator, teolog, przełożył na język rosyjski prace uczonego-humanisty Erazma z Rotterdamu, opracował słownik grecko-słowiańsko-łaciński.

Dużą popularnością wśród ludzi wykształconych cieszyła się przetłumaczona na język rosyjski obca literatura piękna: powieści rycerskie, powieści łotrzykowskie, nowele przygodowe, opowiadania humorystyczne. Pojawia się też oryginalna powieść rosyjska.

Jednym z najważniejszych zabytków późnego rosyjskiego kronikarstwa jest „Nowy kronikarz” z około 1630 r. Nieznany autor w swoim dziele opisuje wydarzenia przełomu XVI-XVII w., dowodząc prawomocności objęcia tronu przez dynastię Romanowów.

Diak Iwan Timofiejew w swojej „Kronice” („Wriemiennik”) rozmyślał o przyczynach Smuty. Czyn obrońców Monasteru Troicko-Siergijewskiego, którzy wytrzymali wielomiesięczne oblężenie wojsk **polskich**, znalazł swoje odzwierciedlenie w „Opowieści” Abrahama Palicyna.

5. Architektura

Jednym z najświetniejszych zabytków architektonicznych epoki jest Pałac Tieriemny na Moskiewskim Kremlu, zbudowany w latach 1635-1636 r. dla cara Michała Fiodorowicza przez architektów: B. Ogurcowa, A. Konstantynowa, T. Szarutina i L. Uszakowa. Pałac był bogato ozdobiony wielobarwnymi kafelkami, obramowaniem rzeźbionym z białego kamienia, połączonym dachem, barwnymi wzorami. Wszystko to dodawało mu prawdziwie bajkowego stylu.

Innym wybitnym zabytkiem rosyjskiej architektury XVII w. był letni pałac drewniany Aleksego Michajłowicza w miejscowości Kołomienskoje pod Moskwą. Wyróżniał się on nie tylko swoimi rozmiarami (samiych okien było tam trzy tysiące), ale i pięknym wystrojem, pysznością rosyjskich ornamentów ludowych w wykończeniu okien, obramowaniu, drzwiach, dachu.

Cerkiew Zaśnięcia Matki Bożej przy Monasterze Aleksiejewskim w Ugliczu była zwana „Dziwną” (od ros. „Cudowna”). Na zamówienie kupców Skrypinów w latach 1647-1650 zbudowano Cerkiew Ilji Proroka, jedną z najpiękniejszych świątyń w Jarosławiu.

Ponad czterdzieści lat (1656-1698) trwała budowa majestatycznego kompleksu Monasteru Nowojerozolimskiego (Zmartwychwstania Pańskiego), który miał być jedną z podmiejskich rezydencji patriarcha Nikona. W latach 1670-1680 był wzniesiony wspaniały zespół Kremla w Rostowie, na którym z czasem umieszczono najpiękniejsze pod względem wydawanych dźwięków dzwony w Rosji. Bogato udekorowane są ściany i wieże monasterów Nowodziewiczego, Dońskiego, Daniłowskiego, Troicko-Siergijewskiego.

Kreml w Moskwie również został przebudowany: w latach 1624-1625 na niskiej wieży – Spasskiej (Zbawiciela) – B. Ogurcow nadbudował jeszcze jedno piętro. Pod kierownictwem angielskiego mistrza H. Gallowaya zbudowano ogromny zegar, który zawieszono na wieży. Pod koniec wieku ozdoby architektoniczne umieszczono również na innych wieżach Moskiewskiego Kremla. Przepych głównego placu stolicy znalazł wyraz w jego nazwie: krasnyj (krasnyj), czyli piękny [słowo „krasnyj” w języku polskim oznacza również czerwony, stąd polska nazwa placu: Czerwony – przyp. tłum.].

Nowym zjawiskiem było budowanie przez kupców i szlachtę bogato zdobionych domów mieszkalnych z kamienia. Pod koniec XVII wieku w rosyjskiej architekturze pojawił się nowy styl, który nazwano barokiem moskiewskim lub naryszkińskim. Jego cechami charakterystycznymi były wielopoziomowość, strzelistość, wielobarwne i bogate zdobienia budynków (w szczególności dekoracyjna rzeźba z białego kamienia, kolorowe kafelki, malowane fasady). Najbardziej znanymi przykładami baroku moskiewskiego są dzwonnica Monasteru Nowodziewiczego i Cerkiew Opieki Matki Bożej w Moskwie, w dzielnicy Fili.

6. Malarstwo

Dzieła malarskie w XVII w., podobnie jak wcześniej, to głównie ikony. Wybitnym mistrzem w malowaniu ikon był Simon Uszakov. Centralne miejsce

w jego twórczości zajmowało przedstawienie twarzy. Najbardziej znanym dziełem Uszakowa, wielokrotnie przez niego samego malowanym ponownie, jest mandylion „Spas Nierukotwornyj”.

Oryginalna szkoła ikonograficzna w Jarosławiu datuje swój rozkwit na wiek XVII. W ikonach jarosławskich znalazły swoje odbicie historyczne wydarzenia (np. najazd Batu-chana, bitwa na Kulikowym Polu i in.)

Nowym zjawiskiem w XVII w. było powstanie i rozwój malarstwa portretowego. W pierwszej połowie XVII w. portrety (parsuny – portrety świeckie) malowano w starym ikonograficznym stylu (farbami wymieszanymi z jajkiem, na desce), zaś w drugiej połowie wieku stosowano zupełnie inną technikę: farby olejne na płótnie.

7. Teatr

Nowym zjawiskiem dla rosyjskiej kultury było otwarcie w 1672 r. na dworze Aleksego Michajłowicza pierwszego w Rosji teatru. Do tamtego momentu sztuki teatralne odgrywano tylko podczas dni targowych dla tłumów, a występowały w nich błazny.

Aleksy Michajłowicz zlecił pastorowi kościoła luterńskiego Gotfrydowi Gregori stworzyć na wzór zachodni teatr dworski dla wybranych. Pastor zebrał trupę 60 obcokrajowców (głównie Niemców) i przygotował inscenizację sztuk traktujących o tematach biblijnych. Jednak po śmierci Aleksego Michajłowicza w 1676 r. teatr dworski został zamknięty.

VI. PRZEMIANY W KULTURZE ROSJI W OKRESIE REFORM PIOTRA I

1. Nauka

Za panowania Piotra I po raz pierwszy pojawiły się przesłanki do powstania i rozwoju rosyjskiej nauki. W 1706 r. w Moskwie założono Ogród Aptekarski, który stał się podstawą założenia przyszłego Ogrodu Botanicznego. W 1707 r. otwarto pierwszy w Rosji szpital, a przy nim szkołę szpitalną. Od 1718 r.

w Petersburgu rozpoczęto produkcję pierwszych krajowych przyrządów chirurgicznych.

W 1700 r. na rozkaz Piotra założono państwową służbę górniczo-badawczą, która zajmowała się poszukiwaniem bogactw naturalnych. W 1703 r. Szyłow, chłop, odkrył na Uralu złoża rud miedzi, zaś w 1714 r. Riabow, robotnik-młotnik – pierwsze w Rosji lecznicze wody mineralne w Petrozawodzku. Na początku lat 20. XVIII w. Grigorij Kapustin, znawca rud, odkrył pokłady węgla kamiennego na południu Rosji. Wtedy został również wykryty węgiel brunatny w rejonie podmoskiewskim.

Jacob Bruce, bliski współpracownik Piotra, w 1701 r. otworzył Szkołę Nawigacji w wieży Suchariewa w Moskwie, gdzie studiowano astronomię. To tutaj w 1702 r. na jego polecenie wyposażono obserwatorium. Na podstawie pięcioletnich obserwacji w 1707 r. Bruce sporządził pierwszą w Rosji mapę nieba. Od 1725 r. w Petersburgu rozpoczęto regularne obserwacje meteorologiczne.

Ogromne znaczenie miało opublikowanie w 1703 r. „Arytmetyki” Leontija Magnickiego, którą M. W. Łomonosow nazwie później „wrotami swojej uczoności”.

W latach 1712-1725 Andriej Nartow jako pierwszy na świecie wynalazł i zbudował liczne tokarki. W 1724 r. według projektu innego genialnego rosyjskiego mechanika, Jefima Nikonowa, zbudowano i przetestowano pierwszą rosyjską łódź podwodną.

Na rozkaz Piotra I od 1722 r. rozpoczęto gromadzenie materiałów dotyczących historii Rosji, by następnie opracować dzieła naukowe i podręczniki. Do Petersburga ze wszystkich krańców państwa i z zagranicy zaczęto zwozić interesujące dokumenty i materiały, które dały początek rosyjskim archiwom.

2. Edukacja

W Rosji zaczął kształtować się świecki system edukacji. Początkowo w szkołach nie zwracano uwagi na klasę społeczną: mogły się w nich uczyć dzieci z różnych grup. Jednak wkrótce do wielu specjalistycznych szkół zaczęto

przyjmować tylko dzieci szlachty. Dzieci chłopów pańszczyźnianych nie miały prawa pobierać nauki w szkołach państwowych.

Car nakazał traktować kształcenie dzieci szlachty jako jeden z rodzajów obowiązkowej służby państwowej i zabronił cerkwi udzielać ślubów synom szlacheckim, którzy nie posiadali świadectwa ukończenia szkoły.

Tylko w pierwszych 25 latach XVIII wieku w Rosji wydano więcej drukowanych książek niż w sumie przez 150 lat od pojawienia się w Rosji druku.

W 1710 r. wprowadzono zatwierdzoną osobiście przez cara łatwą do czytania i pisania modyfikację cyrylicy, tj. pismo świeckie (tzw. grażdankę). Od 1703 r. zaczęto regularnie wydawać pierwszą oficjalną rosyjską gazetę „Wiedomosti”, w której publikowano kronikę zagraniczną.

Dużym naukowym ośrodkiem stała się założona przez cara w 1719 r. w Petersburgu Kunstkamera (gabinet osobliwości). Przechowywano tam zbiory minerałów, eksponatów medycznych, starych monet, kolekcję etnograficzną, kilka globusów ziemi i nieba. Było to pierwsze muzeum w Rosji. W tym samym czasie w Petersburgu otwarto Muzeum Wojskowo-Morskie i Artyleryjskie. W 1714 r. w stolicy otwarto najstarszą w Rosji bibliotekę naukową.

Zwieńczeniem reform Piotra I w dziedzinie nauki i edukacji był dekret z 1724 r. o założeniu Akademii Nauk i Sztuki (otwarto ją już po śmierci cara w 1725 r.).

3. Sztuka

W projektowaniu budynków Petersburga udział brali nie tylko najlepsi zagraniczni specjaliści – Jean-B. Leblon, D. Trezini, B. Rastrelli – ale i architekci rosyjscy – I. K. Korobow i M. G. Ziemcow. Najważniejszymi zabytkami architektury tamtego okresu są Sobór św. Piotra i Pawła oraz Twierdza Pietropawłowska, gmach Dwunastu Kolegów, Pałac Mienszykowski w Petersburgu, Wieża Mienszykowa w Moskwie, pierwsze budowle imperatorskiego zespołu pałacowego w Peterhofie.

W Rosji zaczęli pojawiać się rzeźbiarze światowej sławy. Najwybitniejszym z nich był C. Rastrelli i I. P. Zarudny.

W sztukach plastycznych pierwszej połowy XVIII w. pojawiła się po raz pierwszy grawiura, która przybyła do Rosji z Europy. Znanym mistrzem w tej dziedzinie był A. F. Zubow. Jednym z założycieli rosyjskiego malarstwa świeckiego był portrecista Iwan Nikitin (ok. 1690-1742), który dekretem cara Piotra otrzymał możliwość pobierania nauki we Włoszech.

VII. MYŚL SPOŁECZNA, PUBLICYSTYKA, LITERATURA, PRASA W XVIII W.

1. Epoka oświecenia w Europie i jej wpływ na myśl społeczną w Rosji

Epoka oświecenia w Europie rozpoczęła się od rewolucji naukowej pod koniec XVII w. Odkrycia B. Pascala, R. Hooke'a, G. Galileusza, I. Newtona zmieniły obraz świata.

T. Hobbes, Voltaire, J. J. Rousseau, I. Kant, D. Diderot w swoich pracach pisali o naturalnym prawie człowieka, o zmianach porządku społecznego w swoich krajach. J. Locke opracował koncepcję trójpodziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i federacyjną, uważał za uzasadnioną rewolucję społeczną przeciw tyranom na tronie, którzy targnęli się na naturalne prawo jednostki.

Monarchowie Prus, Szwecji, Danii, Austrii, Hiszpanii, Rosji pozostawali w kontakcie listownym z myślicielami nurtu oświecenia. Katarzyna II prowadziła ożywioną korespondencję z Voltairem i Diderotem, uważając przy tym, że ich idee są dobre, ale dla Rosji nie do przyjęcia. Niemniej jednak idee oświeceniowe były popularne w środowisku rosyjskich pisarzy, literatów, wydawców.

2. Literatura

Pierwsze dzieła świeckiej poezji rosyjskiej były związane z nazwiskiem Antiocha Kantemira (1708-1744). Twórcą nowego systemu budowy wiersza był Wasyl Trediakowski (1703-1768).

U początków nowej rosyjskiej dramaturgii stał dyrektor Teatru Rosyjskiego w Petersburgu Aleksandr Sumarokow (1717-1777). Jest autorem 9 tragedii i 12 komedii oraz około 400 baśni. Motywy większości tragedii Sumarokow

czerpał z rosyjskiej historii („Dymitr Samozwaniec”) i utrzymywał je w duchu klasycyzmu.

W czasach Elżbiety Piotrownej swoje słynne ody pisał M. W. Łomonosow. Denis Fonwizin (1744-1792) w sposób satyryczny przedstawiał obyczaje szlacheckie. Gawriił Dierżawin (1743-1816) w odzie „Felica” próbował stworzyć obraz „idealnego monarchy”. Puszkina nazwał go „biczem dla panów”.

Nurt sentymentalizmu w rosyjskiej literaturze jest związany z nazwiskiem Nikołaja Karamzina (1766-1826). W swojej noweli „Biedna Liza” dowiódł on, że „chłopki też potrafią kochać”.

Jednym z pierwszych zabytków literatury politycznej jest notatka Wasilija Tatiszczewa do Senatu z roku 1730, w której przekonywał, że dla Rosji władza absolutna jest najkorzystniejsza.

Aleksandr Radiszczew (1749-1802) to pierwszy z rosyjskich pisarzy, który w artystyczny sposób bronił konieczności zniesienia władzy absolutnej i pańszczyzny. Za książkę „Podróż z Petersburga do Moskwy” (1790 r.) Katarzyna II uznała go za „buntownika gorszego od Pugaczowa” i skazała na karę śmierci, którą następnie zamieniła na zesłanie na Syberię.

W XVIII w. zaczęto publikować wspomnienia wybitnych polityków, przedstawicieli cerkwi czy dyplomatów. Najśłynniejsze dzieła: Własnoręczne zapiski carycy Katarzyny II (opublikowane w 1907 r.), Zapiski E. R. Daszkowej (opublikowane w latach 1804-1806), Szczere wyznanie moich spraw i przemyśleń (1789 r.) D. I. Fonwizina.

3. Prasa

W Rosji pierwszym oficjalnym drukowanym organem była gazeta „Wiedomosti”. Car Piotr I ustalił dostępną cenę tej gazety. Po jego śmierci „Wiedomosti” wydawano regularnie dwa razy w tygodniu.

W 1759 r. w Petersburgu wyszedł pierwszy numer miesięcznika „Trudolubiwaja pczela”, której wydawcą był znany literat A. P. Sumarokow. W tym samym roku jednak pismo zamknięto. Krytykowano w nim zbyt ostro dwór i porządkę w Rosji.

Otwarcie Uniwersytetu Moskiewskiego towarzyszyła publikacja uniwersyteckich czasopism literackich „Poleznoje Uwiesielenije”, „Swobodnyje Czasy”, „Niewinnoje Upraznienije” i „Dobroje Namierienije”.

W 1769 r. zaczęto wydawać czasopismo „Wsiakaja Wsiaczina” („Różne różności”), w którym publikowała pod pseudonimem Katarzyna II. Wraz z nim wychodziły „Truteń” i „Żywopisiec” N. I. Nowikowa, w których zamieszczano materiały pełne krytyki.

„Moskowskij Żurnał” był wydawany przez N. M. Karamzina. Drukowano w nim notatki z podróży samego wydawcy i innych autorów.

VIII. EDUKACJA W ROSJI W XVIII W.

1. Wiec oświecenia i jego wpływ na rosyjską szkołę

Założone przez Piotra I uczelnie stały się fundamentem rosyjskiego szkolnictwa. Najbardziej masowymi okazały się szkoły dla duchownych, które następnie przekształcono w seminaria duchowne. Wśród absolwentów byli profesor Uniwersytetu Moskiewskiego S. J. Diesnicki, przyszły działacz państwowy M. M. Spierański i in.

Za panowania Piotra I i później w Rosji założono kilka szkół wojskowych – morskich, artyleryjskich. W 1731 r. z inicjatywy B. K. Minicha otwarto Kadecki Korpus Lądowy. Planowano tam kształcić nie tylko przyszłych oficerów armii, ale i przyszłą elitę polityczną kraju.

Przy Akademii Nauk założono uniwersytet i gimnazjum. Wykładali tam wybitni uczeni tamtych czasów: matematyk Euler, uczony i encyklopedysta M. W. Łomonosow (był on również dyrektorem tych uczelni od 1758 do 1765 r.).

W 1764 r. wydano dekret o utworzeniu przy Monasterze Smolnym w Petersburgu „Imperatorskiego towarzystwa wychowawczego szlacheckich panien” dla 200 wychowanek.

Najważniejszym rezultatem reformy szkolnictwa w latach 80. XVIII w. było utworzenie trzech typów uczelni ogólnokształcących: małych, średnich i głównych szkół narodowych. Dostęp do nauki nie zależał od grupy społecznej. Po dziesięciu

latach liczba szkół wynosiła 316. Liczba uczących się wzrosła z 400 do 18 tysięcy osób.

Podstawową formą kształcenia „niższych” warstw społecznych pozostawały tak zwane szkoły czytania i pisania. Ze środków właścicieli fabryki, Demidowów, otwarto Szkołę Handlową dla dzieci kupców i mieszczan, a dla dziewcząt z tych warstw – Instytut św. Katarzyny.

Pojawiły się pierwsze szkoły zawodowo-artystyczne: szkoła tańca w Petersburgu, szkoła baletowa w Moskwie. W 1757 r. otwarto Akademię Sztuk Pięknych, która była ośrodkiem życia artystycznego Rosji.

Ogólnie jednak edukacja była dostępna dla bardzo małej części społeczeństwa. Naród w większości pozostawał niepiśmienny.

2. Uniwersytet Moskiewski

Największym wydarzeniem w historii oświaty w Rosji było otwarcie w 1755 r. Uniwersytetu Moskiewskiego. Pomysłodawcą jego założenia był M. W. Łomonosow, który otrzymał wsparcie wybitnego polityka i mecenasa I. I. Szuwałowa.

W odróżnieniu od zagranicznych uczelni na Uniwersytecie Moskiewskim nie było Wydziału Teologicznego. Językiem wykładowym była nie łacina, a zrozumiały dla wszystkich język rosyjski. W początkowym okresie na uniwersytecie były trzy wydziały: prawa, filozofii i medycyny. Przy uniwersytecie otwarto gimnazjum jako jednostkę przygotowującą przyszłych studentów do nauki na uczelni. Gimnazjum podzielono według klas społecznych. W części szlacheckiej szczególną uwagę poświęcono językom, zaś w raznoczynnej – wiedzy technicznej. Przy uniwersytecie ukształtowały się pierwsze rosyjskie środowiska naukowe, zaczęto wydawać gazetę „Moskowskije Wiedomosti”. W ślad za Uniwersytetem Moskiewskim w 1798 r. otwarto Akademię Medyczno-Chirurgiczną w Petersburgu.

3. Akademia Sztuk Pięknych

W 1757 r., dzięki staraniom I. I. Szuwałowa, otwarto w Petersburgu Akademię Sztuk Pięknych, w której kształcili się przyszli malarze, rzeźbiarze

i architekci. Początkowo akademia zajmowała pałac I. I. Szuwałowa; potem wybudowano dla niej specjalny budynek na Wyspie Wasilewskiej.

Pierwszymi absolwentami Akademii Sztuk Pięknych byli architekt Wasilij Bażenow, rzeźbiarz Fiedot Szubin, malarz Anton Łosienko.

4. Kształcenie kadry nauczycielskiej

Na początku wieku nauczycielami w szkołach i seminariach byli najczęściej duchowni, a w szkołach wojskowych – zagraniczni specjaliści w dziedzinie wojskowości. Dopiero w połowie stulecia pojawiają się pierwsze specjalne uczelnie kształcące nauczycieli. Rok po założeniu Instytutu Smolnego dla szlacheckich panien otwarto przy nim jednostkę, w której zaczęto kształcić guwernantki, gospodynie i opiekunki do dzieci. Pierwszą uczelnią pedagogiczną w Rosji było Seminarium Nauczycielskie otwarte w 1779 r. przy gimnazjum dla raznoczyńców Uniwersytetu Moskiewskiego. Przygotowywano tam nauczycieli szkoły podstawowej.

IX. ROSYJSKA NAUKA I TECHNIKA W XVIII W.

1. Założenie Akademii Nauk

W 1725 r. otwarto Akademię Nauk dekretem podpisanym przez Piotra I niedługo przed śmiercią. Przy Akademii otwarto obserwatorium, laboratoria fizyczne i chemiczne, ogród botaniczny, muzeum, bibliotekę, drukarnię.

W Akademii Nauk pracował szwajcarski wszechstronny uczony, twórca hydrodynamiki, D. Bernoulli, historycy A. Schlezer i G. Miller, badacz przyrody K. Wolf.

Przez ponad 10 lat na czele Akademii stała Katarzyna Woroncowa-Daszkowa – pierwsza kobieta na świecie, która zajmowała takie stanowisko.

W 1783 r. z jej inicjatywy założono Imperatorską Akademię Rosyjską w celu prowadzenia badań nad językiem rosyjskim, zaś Daszkowa była jej pierwszym przewodniczącym. Głównym osiągnięciem naukowym Akademii Rosyjskiej było wydanie „Słownika objaśniającego języka rosyjskiego”.

W połowie XVIII w. do Akademii dołączył Michaił Łomonosow – rosyjski uczony i encyklopedysta. Wzbogacił on rosyjską i światową naukę fundamentalnymi odkryciami w dziedzinie chemii, fizyki, astronomii, geologii, geografii. Łomonosow wniósł duży wkład w teorię języka, założył w 1748 r. pierwsze laboratorium chemiczne, czynnie uczestniczył w 1755 r. w powstawaniu Uniwersytetu Moskiewskiego, który po dziś dzień nosi jego imię.

2. Powstanie historii jako nauki i pierwsze muzea

Powstanie historii jako nauki jest związane z nazwiskami: M. W. Łomonosowa, W. N. Tatiszczewa i M. M. Szczerbatowa.

„Krótki kronikarz rosyjski” Łomonosowa był w tamtym okresie podstawowym podręcznikiem do historii Rosji, a „Historia Rosji” Tatiszczewa była pierwszą historyczną pracą naukową.

M. M. Szczerbatow, historyk, filozof, publicysta, jest autorem „Historii Rosji od najdawniejszych czasów”, odnalazł i opublikował takie cenne zabytki, jak „Księgę carską”, „Kronikę wielu buntów”, „Dziennik Piotra Wielkiego”.

W 1719 r. otwarto pierwsze w Rosji muzeum przyrodniczo-naukowe i historyczne – Kunstkamera. Dzisiaj jest to Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego przy Rosyjskiej Akademii Nauk. Budynek Kunstkamery jest od początku XVIII w. symbolem Rosyjskiej Akademii Nauk.

W 1764 r. Katarzyna II na podstawie zbiorów prywatnych utworzyła pierwszą kolekcję Ermitażu. Muzeum otwarto dla publicznego dostępu w 1852 r. W Ermitażu przechowywane są kolekcję zabytków kultury prymitywnej, starożytnego Orientu, starożytnego Egiptu, antycznej i średniowiecznej, sztuki Europy Zachodniej i Wschodniej, archeologiczne i artystyczne zabytki Azji, zabytki kultury rosyjskiej VIII-XIX w.

3. Rozwój nauk przyrodniczych i techniki

Aby zbadać i zagospodarować nowe terytoria, organizowano akademickie wyprawy. S. P. Kraszeninnikow, znany rosyjski podróżnik, opracował pierwszy „Opis ziem Kamczatki”. Wyprawa W. Beringa dotarła do cieśniny między Azją i Ameryką, którą nazwano jego nazwiskiem. W latach 1768-1774 odbyły się

wyprawy P. S. Pallasa, S. G. Gamelina, I. I. Lepiochina mające na celu badanie środowiska, gospodarstwa i kultury różnych regionów Rosji.

G. W. Richman i M. W. Łomonosow wnieśli duży wkład w poznawanie naturalnej elektryczności. G. W. Richman wyprowadził noszący dziś jego nazwisko wzór na oznaczenie temperatury mieszaniny cieczy jednorodnych mających różne temperatury. Prowadził on doświadczenia w dziedzinie wymiany ciepła i parowania cieczy w różnych warunkach, zaproponował pierwszy działający model elektroskopu ze skalą. Jego kolega po fachu i przyjaciel M. W. Łomonosow zginął podczas eksperymentu z elektrycznością w atmosferze.

W 1729 r. rosyjski mechanik, członek Akademii Nauk, I. A. Nartow, opracował budowę pierwszej na świecie tokarki z supportem, zaś w 1741 r. – baterię szybkostrzelną z 44 moździerzy.

W 1735 r. ojciec i syn, I. F. i M. I. Motorinowie, odlali największy na świecie dzwon – Car Kołokoł. Jego wysokość to 6,24 m, średnica: 6,6 m, masa: ok. 200 ton. Dziś dzwon znajduje się na terenie Kremla jako jedna z jego ciekawostek.

Ciepłownik I. I. Połzunow w 1763 r. zbudował silnik parowy, a w 1765 r. – pierwszą parową maszynę do uruchamiania dmuchaw w Barnaulskich Fabrykach.

Hydrotechnik K. D. Frołow w latach 70. XVIII w. zbudował urządzenie w formie systemu kół wodnych, przy pomocy którego pompowano wodę i podawano rudę z szybu kopalni.

W drugiej połowie XVIII w. żył i tworzył znany wynalazca I. P. Kulibin. Zbudował on jedyny w swoim rodzaju mikroskop, ulepszając szlif szkieł do przyrządów optycznych, opracował model mostu przez Nową o długości 298 m, prototyp reflektora, telegraf semaforowy i wiele innych rzeczy, znacznie wyprzedzając swoje czasy.

X. ARCHITEKTURA ROSYJSKA XVIII W.

1. F. B. Rastrelli

Bartolomeo Rastrelli (1700-1771) był największą postacią w rosyjskiej architekturze XVIII w. Urodził się w rodzinie włoskiego rzeźbiarza Carlo Rastrellego, który pracował na dworze Ludwika XIV. Po śmierci Króla Słońce w 1715 r. ojciec przyszłego mistrza przeprowadził się wraz z całą rodziną na zaproszenie Piotra I do Petersburga. Bartolomeo od dziecka pomagał ojcu w projektowaniu i budowie Pałacu Mienszykowa, po czym wysłano go do Francji i Włoch, by studiował architekturę. Jego pierwszym samodzielnie zrealizowanym projektem był trzypiętrowy pałac Dymitra Kantemira w Petersburgu.

Rastrelli był głównym architektem carycy Anny Joannownej, a następnie Elżbiety Piotrownej. Zbudował on Wielki Pałac w Peterhofie, Wielki Pałac Katarzyny w Carskim Siole, Sobór św. Andrzeja w Kijowie, odrestaurował Pałac Piotra I w Strelnie, przebudował carski Pałac Zimowy, zbudował zespół Monasteru Smolnego.

2. W. I. Bażenow

Wasilij Bażenow (1738-1799) urodził się w rodzinie biednego psalmisty. Uczył się w szkole głównego architekta Moskwy, D. W. Uchtomskiego, Uniwersytecie Moskiewskim, Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, gdzie był najlepszym studentem i pierwszym, który otrzymał stypendium naukowe na naukę za granicą. Tam nadano mu tytuł profesora Akademii w Rzymie, Bolonii i Florencji.

W 1767 r. Bażenow powrócił do Rosji, zbudował Wielki Pałac Kremłowski, ale jego projektów przebudowy Moskiewskiego Kremla i budowy pałacu carskiego w Carycynie nie zrealizowano. Jego najslawniejszym zrealizowanym projektem był dom Paszkowa w Moskwie (1784-1786). Architekt zbudował jeszcze kilka cerkwi w regionie moskiewskim, dom Juszkowa w Moskwie.

Paweł I zlecił Bażenowowi zaprojektowanie Zamku Michajłowskiego w stolicy i ustanowił go wiceprezesem Akademii Sztuk Pięknych.

3. M. F. Kazakow

Matwiej Kazakow (1738-1812) był pomocnikiem i uczniem Bażenowa, pracował przy budowie Wielkiego Pałacu Kremłowskiego. Według jego projektów

wzniesiono budynki Senatu na Moskiewskim Kremlu, Uniwersytetu Moskiewskiego, szpitali Golicyńskiego i Pawłowskiego, dwory Demidowów, Pałac Piotra (Pietrowski Podjezdnoj Dworiec), dom książąt Dołgorukowów przekazany Zgromadzeniu Szlacheckiemu. W sumie zbudował on w Moskwie ponad 100 budynków i założył pierwszą w Moskwie szkołę architektoniczną.

4. I. E. Starow

Iwan Starow (1745-1808) w 1755 r. został przyjęty do gimnazjum przy Uniwersytecie Moskiewskim, po roku przeniesiono go do gimnazjum przy Akademii Nauk w Petersburgu, a w latach 1762-1768 wyjechał na stypendium państwowe do Francji i Włoch. Po powrocie do Petersburga Starow opracował projekt budynku Korpusu Kadeckiego, za który otrzymał tytuł członka Akademii. W latach 1772-1774 Starow był głównym architektem Komisji ds. budowy Petersburga i Moskwy z kamienia.

Wśród głównych zrealizowanych projektów mistrza są: Sobór Trójcy Świętej w Petersburgu przy Ławrze Aleksandra Newskiego i tamtejsza Cerkiew Nadbramna, Pałac Taurydzki, Sobór Św. Katarzyny w Chersoniu i Pałac Potiomkina w Jekaterynosławiu.

5. Mistrzowie zaproszeni z innych krajów do pracy w Rosji

W 1780 r. do Petersburga przybył Giacomo Quarenghi, pochodzący z Republiki Weneckiej. Miał objąć stanowisko nadwornego architekta. Miał wtedy 35 lat. W trakcie swojej długiej służby w Rosji zbudował Pałac Angielski w Peterhofie, pawilon w Carskim Siole, Teatr Ermitażu, budynki Akademii Nauk, Banku Asygnacyjnego, Kolegium Cudzoziemskiego, salę koncertową i Pałac Aleksandryjski w Carskim Siole, Mały Pałac Gościnny, Dom Sałtykowa na Nabrzeżu Pałacowym i Pałac Jusupowych na Sadowej. W Moskwie przebudował Pałac Katarzyny w Lefortowie.

W 1783 r. do Rosji przybył nauczyciel Quarenghiego – Vincenzo Brenna. Z jego usług korzystały najbardziej znamienite **polskie** rodziny: Potoccy, Czartoryscy, Krasińscy. Brenna dekorował Pałac w Pawłowsku, uczestniczył w ukończeniu budowy Wielkiego Pałacu w Gatchynie i Soboru św. Izaaka.

Pochodzący ze Szkocji Charles Cameron przybył do Petersburga w 1779 r. Zbudował dwupiętrowy korpus przylegający do wschodniej strony Wielkiego Pałacu Katarzyny w Carskim Siole, Pałac Pawłowski i wiele pawilonów w jego parku.

Włoski architekt Antonio Rinaldi przyjechał do Rosji w połowie XVIII w. i był nadwornym architektem do 1790 r. Zbudował kompleks pałacowy w Oranienbaumie, Wielki Pałac w Gatchynie, Teatr Chiński i Pawilon Chiński w Carskim Siole, Pałac Marmurowy, Kościół katolicki św. Katarzyny, Sobór św. księcia Włodzimierza i trzeci Sobór św. Izaaka w Petersburgu.

XI. MALARSTWO I RZEŻBA

1. A. P. Antropow

Aleksiej Antropow (1716-1795) swoją artystyczną karierę rozpoczął w 1742 r., kiedy wykonywał prace artystyczne przy koronowaniu carycy Elżbiety Piotrownej w Moskwie. W Petersburgu pracował nad łukiem triumfalnym w Aniczkowej Słobodzie, wystrojem Pałacu Zimowego, Pałacu Letniego, Wielkiego Pałacu Katarzyny w Carskim Siole, Wielkiego Pałacu w Peterhofie, Soboru św. Andrzeja w Kijowie.

Antropowowi zlecono szkolenie utalentowanej młodzieży w zakresie malarstwa, ikonografii, emaliowania. Był on także jednym z pierwszych artystów w Rosji, którzy zaczęli malować portrety świeckie.

2. I. P. Argunow i N. I. Argunow

Mistrzami malarstwa portretowego byli malarze wywodzący się spośród chłopów pańszczyźnianych Iwan Argunow (1729-1802), który stworzył galerię reprezentacyjnych portretów hrabiów Szeremietiewów, i jego syn, Nikołaj (1771-1829), który zdobył sławę dzięki namalowaniu podobizn aktorek pańszczyźnianych Teatru Ostankińskiego (w szczególności T. W. Szłykowej-Granatowej).

Iwan Argunow zaczynał jako czeladnik u nadwornego malarza carycy Elżbiety Piotrownej, G. Ch. Grootha, i wraz z nim malował ikony dla cerkwi

Wielkiego Pałacu Katarzyny w Carskim Siole. W latach 60. XVIII w. namalował swoje najlepsze portrety, jednak pozostawał w zależności pańszczyźnianej, choć był już powszechnie znany.

Karierę ojca kontynuował Nikołaj Argunow. Jego najlepsze prace to portrety aktorki Praskowii Kowalowej-Żemczugowej, która została żoną hrabiego Szeremietiewa.

3. F. S. Rokotow

Fiodor Rokotow (1735-1808) urodził się w rodzinie chłopskiej, ale jego talent został zauważony. W 1760 r. Rokotowa przyjęto do Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Namalował on portrety reprezentacyjne Piotra III, Katarzyny II, I. I. Szuwałowa, G. G. Orłowa, książąt Kurakinów, P. G. Demidowa i in.

4. D. G. Lewicki

Dmitrij Lewicki (1735-1822) urodził się w Kijowie, uczył się u pracującego tam Antropowa, a następnie przybył do Petersburga i kontynuował naukę w Akademii Sztuk Pięknych. Wkrótce uzyskał tytuł członka akademii. W tamtych czasach namalował liczne portrety słynnych osobistości imperium. Za szczyt jego twórczości uważa się serię portretów wychowanek Instytutu Smolnego, które to obrazy po dziś dzień znajdują się w Muzeum Rosyjskim.

5. W. L. Borowikowski

Władimir Borowikowski (1757-1825) urodził się w Mirgorodzie w rodzinie kozackiej. Zaczynał od malowania ikon, a następnie poświęcił się malarstwu. Katarzyna II wysoko oceniła talent artysty i wezwała go do stolicy.

W jego twórczości przeważał portret kameralny. Najbardziej znane jego prace to podwójny portret pokojówek „Lizońka i Daszeńka” i portret M. I. Łopuchiny.

6. A. P. Łosienko

Anton Łosienko (1737-1773) był twórcą rosyjskiego malarstwa historycznego. Razem z Bażenowem był pierwszym stypendystą Akademii Sztuk Pięknych – studiował w Paryżu, a potem w Rzymie. Po powrocie zaprezentował

swoją najśłynniejszą pracę historyczną: „Włodzimierz przed Rognedą”. Bardzo znane trzy dzieła jego pędzla to portret I. I. Szuwałowej, pisarza A. Sumarokowa i aktora F. Wołkowa.

7. F. I. Szubin

Największym rosyjskim rzeźbiarzem XVIII w. był Fiedot Szubin (1740-1805). Urodził się w rodzinie chłopskiej na pomorskiej wsi, uczył się w Akademii Sztuk Pięknych, a następnie, jako jednego z najlepszych jej wychowanków, wysłano go do Paryża i Rzymu. W wieku 34 lat Szubin uzyskał tytuł członka Akademii. Najlepsze jego prace to popiersie A. M. Golicyna, posąg Katarzyny II Prawodawczyni, popiersia M. W. Łomonosowa, Pawła I i N. W. Repnina. Do dzieł Szubina należy również 58 marmurowych portretów historycznych dla Pałacu Czesmeńskiego (1771-1775) i 42 rzeźby dla Pałacu Marmurowego (1775-1785).

8. Twórczość mistrzów z innych krajów w Rosji

Étienne Maurice Falconet (1716-1791) był jednym z uznanych europejskich rzeźbiarzy epoki oświecenia. W stolicy Rosji spod jego dłuta wyszedł Jeździec Miedziany, tylko jeden monument, ale za to taki, który stał się jednym z symboli Petersburga. Na jego cokole znajduje się lakoniczna inskrypcja: „Petro primo Catharina secunda” („Piotrowi Pierwszemu Katarzyna Druga”).

9. Kolekcjonowanie malarstwa i rzeźby

Jedną z najbogatszych kolekcji w Rosji okazały się zbiory obrazów I. I. Szuwałowa, założyciela Akademii Sztuk Pięknych, które obejmują 101 obrazów wielkich artystów minionych epok: Rubensa i Rembrandta, van Dycka i Tintoretta, Veronesego i Poussina. Obrazy te stały się fundamentem kolekcji malarskiej Ermitażu. Kolekcje malarskie zebrano również w Moskwie, Jarosławiu i niektórych innych miastach Rosji.

XII. MUZYKA I TEATR

1. Muzyka

Za panowania Piotra II częścią nadwornych świąt były koncerty. Za czasów Anny Joannownej w Rosji pojawiła się opera włoska. To Anna wydała polecenie, by założyć nadworną orkiestrę kameralną złożoną z cudzoziemców, a do trupy baletowej wybrano 20 rosyjskich chłopców. Stworzono również nadworny chór, któremu akompaniowała orkiestra operowa złożona z 40 muzyków.

2. Powstanie rosyjskiego teatru powszechnego

Za panowania Elżbiety Piotrownej pojawiły się teatry przy uczelniach w Petersburgu (w Korpusie Kadeckim) i Moskwie (na uniwersytecie).

Sławę w całej Rosji zyskały sztuki wystawiane przez jarosławskiego aktora i reżysera Fiodora Wołkowa (1729-1763). Elżbieta Piotrowna wezwała trupę Wołkowa do Petersburga. W 1756 r. założono „Rosyjski dla Przedstawienia Komedii i Tragedii Teatr”, w którym Wołkow był aktorem i reżyserem, a od 1761 r. – dyrektorem. Był to pierwszy rosyjski profesjonalny teatr, w którym między innymi wystawiano tragedie A. Sumarokowa.

W 1756 r. na łące pod Carycynem zbudowano Stały Teatr Rosyjski, a w 1760 r. – Teatr dla rosyjskich komedii, tragedii i oper w Moskwie. Przy Moskiewskim Przytułku powstała klasa baletowa (1773 r.), która zaczęła przygotowywać zawodowych artystów baletowych.

3. Pierwsi rosyjscy kompozytorzy i ich muzyka

W epoce Katarzyny II największą popularnością cieszyły się opery „Święto seniora” Dmitrija Bortniańskiego (1751-1825), „Skąpiec” Wasilija Paszkiewicza (1742-1797), „Jamszcziki na podstawie” Jewstignieja Fomina (1761-1800) i in.

J. I. Fomin napisał około 30 rosyjskich oper, niektóre z nich na podstawie tekstów samej carycy, a także bajkopisarza I. A. Kryłowa.

Słynnym kompozytorem i pedagogiem muzycznym był I. J. Chandoszkina (1747-1804). Ze względu na jego wirtuozerię w grze na skrzypcach nazywano go wówczas „rosyjskim Paganinim”.

XIII. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM

W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.: NAUKA I EDUKACJA

1. Wiek XIX – złoty wiek rosyjskiej kultury

Pierwsza połowa XIX w. jest uważana za złoty wiek rosyjskiej kultury. Jej rozwój odbywał się pod wpływem Wojny Ojczyźnianej 1812 r. i zagranicznych kampanii armii rosyjskiej.

Na stanie oświaty i kultury odbiła się rewolucja przemysłowa związana z rozwojem rosyjskiej nauki i techniki.

Ważnym wydarzeniem życia kulturowego była „Historia Państwa Rosyjskiego” N. M. Karamzina, której pierwsze 8 tomów ujrzało światło dzienne w 1816 r. Czytali ją nie tylko specjaliści, ale i szerokie grono czytelników.

Dużą popularnością cieszyli się najwięksi historycy, profesorowie Uniwersytetu Moskiewskiego T. N. Granowski i M. P. Pogodin. Granowski studiował historię rewolucji francuskiej XVIII w., Pogodin – historię Dawnej Rusi, bronił idei jednoczenia narodów słowiańskich.

W pierwszej połowie wieku swoją owocną działalność naukową rozpoczął najwybitniejszy historyk rosyjski S. M. Sołowjow.

2. Nauki matematyczno-przyrodnicze

Prawdziwego przewrotu w naukowym podejściu do przyrody dokonał w 1826 r. profesor Uniwersytetu w Kazaniu N. I. Łobaczewski. Opracował on nowy system geometryczny nazwany geometrią nieeuklidesową. W 1802 r. w Petersburgu profesor W. W. Pietrow zaprezentował zjawisko łuku elektrycznego, a następnie opracował ideę jego zastosowania do spawania metali. Rosyjski badacz P. L. Szyling zbudował i testował w 1832 r. pierwszą linię telegrafu elektromagnetycznego. B. S. Jacobi w 1834 r. wynalazł silnik elektryczny z obracającym się wałem roboczym, a w 1838 r. – galwanoplastykę. Jako pierwszy na świecie zbudował podziemną kablową linię telegraficzną (o długości 25 km, która połączyła Petersburg z Carskim Siołem). Największy rosyjski inżynier i metalurg P. P. Anosow studiował i wprowadzał w życie metody wytapiania stali. W 1831 r. jako pierwszy w Rosji zastosował mikroskop do badania struktury stali, a w 1841 r. odkrył dawno zapomniany sekret wytwarzania stali damasceńskiej. W latach 30. XIX w. rosyjscy mechanicy Czerepanowowie, ojciec i syn, zbudowali pierwszy w Rosji parowóz i kolej.

Wybitny lekarz, profesor Medyczo-Chirurgicznej Akademii N. I. Pirogow jest twórcą wojskowo-polowej chirurgii. W latach wojny krymskiej po raz pierwszy wykorzystał narkozę podczas operacji bezpośrednio na polu walki, użył

unieruchamiającego gipsowego opatrunku do leczenia złamań. Dzięki wielkiemu chirurgowi tysiące rannych przeżyło, wielu wróciło do służby.

W 1839 r. rozpoczęło pracę Pułkowskie Obserwatorium pod Petersburgiem – jedno z największych i najlepiej wyposażonych jak na owe czasy. Niemało odkryć dokonał tutaj jeden z największych rosyjskich astronomów W.J. von Struwe.

3. Rosyjscy podróżnicy

W 1803 r. na rozkaz Aleksandra I załogi statków „Nadzieja” i „Newa” zbadały północną część Oceanu Spokojnego. Była to pierwsza rosyjska wyprawa dookoła świata, trwająca trzy lata. Na jej czele stanął akademik Akademii Nauk w Petersburgu, Iwan Krusenstern – największy żeglarz morski i uczony geograf.

W 1819 r. F. F. Bellinsgauzenowi, uczniowi Krusensterna, zlecono dowodzenie drugą wyprawą dookoła świata na słupach „Wostok” i „Mirnyj”. W 1820 r. uczestnicy ekspedycji dotarli na nieznany do tej pory kontynent: Antarktydę.

Wybitnym żeglarzem morskim i dyplomata był J. W. Putiatin, który w latach 1822–1825 odbył jeszcze jedną podróż dookoła świata. W 1855 r. na fregacie „Pallada” odpłynął on na czele misji dyplomatycznej do Japonii. Putiatin był jednym z pierwszych Rosjan, któremu udało się odwiedzić ten zamknięty dotychczas dla Europejczyków kraj.

Największym badaczem rosyjskiego Dalekiego Wschodu był admirał G. I. Niewielskoj. W dolnym biegu rzeki Amur założył on w 1850 r. osadę Nikołajewski post (obecna nazwa miasta to Nikołajewsk nad Amurem), udowodnił, że Sachalin jest wyspą. Brzegi rzeki Amur były również przedmiotem badań prowadzonych przez generała-gubernatora Syberii Wschodniej N. N. Murawiowa-Amurskiego.

W 1845 r. na rozkaz Mikołaja I utworzono *Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne*.

4. Reformy Aleksandra I w zakresie oświaty

Przeprowadzona na początku XIX w. reforma doprowadziła do utworzenia w każdej stolicy guberni gimnazjum, a w każdym mieście ujezdnym – ujezdnej szkoły. Szkoły parafialne zakładano na obszarach wiejskich. Przyjmowano do nich dzieci każdego stanu, bez względu na płeć i wiek. Dla dzieci chłopskich dostępne były jednak tylko szkoły parafialne.

W 1811 r. dla dzieci z rodzin szlacheckich otwarto Liceum Aleksandrowskie (w Carskim Siole), w którym uczyli się przedstawiciele wyższych klas (w tym A. S. Puszkina).

W pierwszych dekadach XIX w. otwarto sześć nowych uniwersytetów: Dorpacki, Kazański, Charkowski, Wileński, **Warszawski**, Petersburski. Pojawiły się pierwsze uczelnie pedagogiczne (w Moskwie i Petersburgu).

5. Polityka oświatowa Mikołaja I

W latach 1820–1850 istniały wszystkie typy szkół, ale każdy z nich był przeznaczony wyłącznie do poszczególnych stanów społecznych. Roczne i dwuletnie szkoły parafialne były przeznaczone tylko dla dzieci z nizin społecznych. Prowadzono w nich katechezy, uczono czytania i pisania oraz arytmetyki. Powiatowe szkoły 3-letnie były przeznaczone dla dzieci kupców, rzemieślników i mieszczan. Uczono tutaj języka rosyjskiego, arytmetyki, geometrii, historii i geografii. W siedmioklasowym gimnazjum mogły uczyć się dzieci z rodzin szlacheckich, rodzin urzędników, kupców pierwszej gildii. Nauka w gimnazjach i na uniwersytetach była zakazana dla dzieci z rodzin chłopów pańszczyźnianych, co potwierdził dekret z 1827 r.

O ile na początku XIX wieku w kraju istniało w sumie 158 szkół, to w połowie XIX w. około 130 szkół podstawowych było już w każdej guberni.

W 1833 r. otwarto uniwersytet w Kijowie. Powstały też uczelnie techniczne: Petersburski Instytut Technologiczny (1828 r.), Moskiewska Uczelnia Rzemieślnicza (1830 r.).

W większości stolic guberni i miast powiatowych z inicjatywy społeczności zakładano biblioteki. W 1852 r. dla szerokiego grona odwiedzających otwarto Ermitaż, który wcześniej funkcjonował jako muzeum pałacowe. Od 1856 r.

mecenas P. M. Trietiałow zaczął gromadzić swoją kolekcję rosyjskiego malarstwa, która w przyszłości zyska sławę światową.

XIV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM

W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.: SZTUKA NARODÓW ROSJI

1. Literatura

Literatura rosyjska przeżywała swój złoty wiek. Najsłynniejszym przedstawicielem sentymentalizmu był N. M. Karamzin („Biedna Liza” i in.). Przejawy romantyzmu w literaturze rosyjskiej widać przede wszystkim w dziełach W. A. Żukowskiego (1783-1852). Nowele i powieści historyczne pisali A. A. Bestużew-Marliński i M. N. Zagoskin („Jurij Miłosławski” i in.). Obrazy romantyczne są podstawą wczesnych utworów poetyckich A. S. Puszkina (1799-1837) i M. J. Lermontowa (1814-1841).

W najbardziej dojrzałych dziełach Puszkina widać realizm („Borys Godunow”, „Podróż do Erzurum” i in.). Poeta był „zjawiskiem nadzwyczajnym” w literaturze rosyjskiej, które wywarło ogromny wpływ na cały jej późniejszy rozwój.

Po wydaniu powieści „Bohater naszych czasów” w 1840 r. Lermontow zasłynął jako jeden z twórców realizmu krytycznego. W twórczości M. W. Gogoła prawdziwe życie z jego smutkami i radościami sąsiadowało z mistycyzmem i fantastyką. Empatię i współczucie wobec prostych ludzi widać w powieści „Zwykła historia” I. A. Gonczarowa, wczesnych wierszach N. A. Niekrasowa, „Zapiskach myśliwego” I. S. Turgieniewa, powieściach „Biedni ludzie”, „Białe noce” i „Sobowtór” F. M. Dostojewskiego. Świat rosyjskich kupców stworzył dla czytelników i widzów w 1849 r. początkujący w owym czasie dramaturg A. N. Ostrowski w swojej pierwszej komedii społecznej „Swoi ludzie – dogadamy się”.

2. Teatr

Zbudowany w 1780 r. w Moskwie publiczny Piotrowski Teatr spłonął w 1805 r., a na jego miejscu w 1824 r. architekt J. Bové wzniósł nową budowlę.

Teatr ten został nazwany Teatrem Wielkim Piotrowskim (potem po prostu Teatrem Wielkim). Od tamtej pory wystawiano w nim opery i balety. Trupa dramatyczna w 1824 r. została przeniesiona do innego teatru (Teatru Małego).

W Petersburgu najbardziej znanym był Aleksandryjski Teatr Dramatyczny przeznaczony głównie dla dworu i urzędników. Był to teatr o charakterze reprezentacyjno-oficjalnym.

Spośród dramaturgów najpopularniejsi byli A. S. Gribojedow i M. W. Gogol. Ich sztuki wystawiano na deskach Teatru Małego.

Największym przedstawicielem romantyzmu w teatrze był wybitny rosyjskich aktor P. S. Moczalow. Twórcą realizmu na rosyjskiej scenie był wielki aktor Teatru Małego M. S. Szczepkin.

3. Muzyka

Centralne miejsce w rosyjskiej sztuce w pierwszej połowie XIX w. zajmuje M. I. Glinka – twórca rosyjskiej muzyki klasycznej. Opery Glinki „Życie za cara” i „Ruslan i Ludmiła” stanowią początek dwóch nurtów rosyjskiej opery: ludowego dramatu muzycznego i opery baśniowej.

Główne dzieło A. S. Dargomyżskiego, opera „Rusalka” na motywach A. S. Puszkina, kontynuowało tradycje Glinki.

4. Malarstwo

Na początku XIX w. wybitnym przedstawicielem romantyzmu w malarstwie był O. A. Kiprenski, który namalował A. S. Puszkina, W. A. Żukowskiego i in. Wczesne prace I. K. Ajwazowskiego są również przeniknięte romantycznymi nastrojami.

Klasycyzm przedstawiał w swoich pejzażach F. M. Matwiejew, a w niektórych pracach K. P. Briułłow („Ostatni dzień Pompei”, „Amazonka”).

Najważniejszym dziełem A. A. Iwanowa jest obraz „Objawienie Chrystusa narodowi”, nad którym malarz pracował 20 lat.

Prekursorem realizmu krytycznego w rosyjskim malarstwie był P. A. Fiedotow („Świeży kawaler orderu”, „Encore, jeszcze, encore!”, „Śniadanie arystokraty”, „Zaloty majora”).

Na obrazach A. G. Wenecjanow przedstawiał codzienne życie chłopów w poetyckich barwach („Na roli. Wiosna”, „Na roli. Lato”, „Śpiący pastuszek”, „Na klepisku” i in.).

Najważniejszymi ośrodkami przygotowania malarzy, architektów i rzeźbiarzy była Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu (założona w 1757 r.) i Szkoła Malarstwa, Rzeźby i Architektury w Moskwie (otwarta w 1832 r.).

5. Architektura

W stylu empire w Petersburgu A. D. Zacharow zbudował budynek Admiralicji, A. N. Woronichin wznosił Kazański Sobór, brał udział w budowie zespołu pałacowo-parkowego w Pawłowsku i Peterhofie, rozpoczął budowę zespołu Newskiego Prospektu.

Według projektu utalentowanego architekta K.I. Rossi w Petersburgu zbudowano Pałac Michajłowski (obecnie budynek Muzeum Rosyjskiego), zespół Placu Pałacowego z budynkiem Sztabu Generalnego i łukiem, Teatr Aleksandryjski i ulicę Teatralną (obecnie ulicę architekta Rossi) i in.

W Moskwie w stylu empire pracował D.I. Gilardi, który wznosił budynek Uniwersytetu Moskiewskiego, Instytutu św. Katarzyny i in. Architekt O.I. Bové stworzył zespół Teatru Wielkiego i Placu Teatralnego, wznosił Łuk Triumfalny (rozebrany w 1932 r., odbudowany w 1968 r. na prospekcie Kutuzowa).

Twórca rosyjsko-bizantyjskiego stylu K. A. Thon pracował nad projektem Soboru Chrystusa Zbawiciela, zbudował Wielki Pałac Kremłowski i budynek kremłowskiej Zbrojowni i Skarbca, a także budynki dworców w Moskwie i Petersburgu.

XV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE

XIX W.: OSIĄGNIĘCIA ROSYJSKIEJ NAUKI I OŚWIATY

1. Oświata

Utworzenie systemu szkół podstawowych: cerkiewno-parafialnych, ziemskich, Ministerstwa Oświaty Narodowej doprowadziło to tego, że pod koniec

XIX w. odsetek osób umiejących pisać i czytać wynosił około 20% populacji, w tym 39% mężczyzn i 17% kobiet powyżej 9. roku życia.

W połowie lat 90. XIX w. w męskich gimnazjach uczyło się ponad 150 tys. osób, zaś w żeńskich 75 tys. (do lat 60. XIX w. edukacja na poziomie szkół średniej dla kobiet w ogóle nie istniała). Absolwenci szkół średnich nieustannie zasilali kręgi inteligencji.

Wraz z uniwersytetami (otwarto dwa nowe w Odessie i Tomsku) coraz większe znaczenie zyskują uczelnie techniczne. W sumie liczba takich uczelni wzrosła z 7 w 1861 r. do prawie 60 pod koniec wieku. Wśród nich szczególnie wyróżniały się wysokim poziomem kształcenia Instytut Technologiczny i Instytut Inżynierii Komunikacji w Petersburgu, Piotrowsko-Razumowska Akademia Rolnicza w Moskwie i in.

Na początku lat 70. XIX w. otwarto Wyższe Kursy dla Kobiet w Moskwie i Petersburgu, które nazwano imieniem ich założycieli, profesorów historii (W. I. Guerrier w Moskwie i K. N. Bestużew-Riumin w Petersburgu). Rosja stała się drugim na świecie po Szwajcarii państwem, w którym kobietom otwarto dostęp do szkolnictwa wyższego.

Za twórcę krajowej teorii pedagogicznej uznaje się K. D. Uszyńskiego. Napisane przez niego podręczniki wykorzystywano przez dekady.

2. Druk, biblioteki, muzea

W drugiej połowie XIX w. dynamicznie rosły nakłady drukarskie (od 2 tys. tytułów w roku w połowie XIX w. do 10 tys. pod koniec XIX w.).

Najpopularniejszymi czasopismami były „Sowriemiennik”, „Otieczestwiennye Zapiski”, „Russkoje Słowo” i in. Pod koniec wieku w Rosji wydawano 105 gazet. Pojawiło się wiele bezpłatnych bibliotek i czytelni. W 1862 r. w Moskwie otwarto Bibliotekę Publiczną, która wkrótce potem stała się jedną z najbogatszych w kraju, jeśli chodzi o liczbę książek.

W latach 70. XIX wieku w Moskwie rozpoczęły pracę Muzeum Historyczne i Muzeum Politechniczne, w 1865 r. otwarto wolny dostęp do zbiorów Ermitażu. Kupiec moskiewski P. M. Trietiałow w 1856 r. rozpoczął gromadzenie obrazów

malarzy rosyjskich. W 1892 r. podjął decyzję o przekazaniu swojej kolekcji w darze Moskwie. W ten sposób powstała Galeria Tretiakowska. W Petersburgu otwarto Muzeum Rosyjskie.

3. Nauka

W drugiej połowie XIX w. nauka uniwersytecka przeżywała swój rozkwit. Ważną rolę odegrały towarzystwa naukowe: Rosyjskie Towarzystwo Matematyczne, Rosyjskie Towarzystwo Chemiczne i in. Nowym zjawiskiem były ogólnorosyjskie zjazdy uczonych: lekarzy, prawników, archeologów.

D. I. Mendelejew odkrył prawo okresowości pierwiastków chemicznych, prowadził badania nad obróbką ropy naftowej i nawozów chemicznych oraz prace nad ludnością.

W dziedzinie fizjologii światową sławę zdobyli I. M. Sieczenow i I. P. Pawłow, którzy prowadzili badania nad pracą mózgu i systemu nerwowego. W biologii wyraźny ślad pozostawił po sobie I. I. Miecznikow, który badał zdolności odpornościowe organizmu. Założyciel rosyjskiej szkoły fizjologii roślin K. A. Timiriaziew studiował zjawiska będące podstawą życia flory. W dziedzinie fizyki A. G. Stoletow potwierdził elektromagnetyczną teorię światła, odkrył pierwsze prawo fotoefektu. W. W. Dokuczajew był twórcą nowej nauki: gleboznawstwa.

P. P. Jabłoczkow wynalazł pierwszą elektryczną lampę łukową, zaś A. N. Łodygin –elektryczną żarówkę. M. O. Doliwo-Dobrowolski rozwiązał problem przesyłu prądu elektrycznego za pomocą przewodów na duże odległości. A. S. Popow był jednym z twórców łączności radiowej. Jako pierwszy na świecie 7 maja 1895 r. zademonstrował pracę stworzonych przez niego radiostacji i radioodbiornika telegrafu bezprzewodowego. Nauczyciel fizyki z Kaługi K. E. Ciołkowski jest twórcą rosyjskiej kosmonautyki. Opracowywał on teorię ruchu rakiet i uzasadnił możliwość lotów człowieka w kosmos.

W dziedzinie nauk humanistycznych powstało imponujące pod względem merytorycznym dzieło S. M. Sołowjowa „Historia Rosji od czasów najdawniejszych” w 29 tomach. W. O. Kłuczewski, uczeń Sołowjowa, był autorem

„Kursu wykładów z historii Rosji”, który zadziwia ostrością myśli. Innym wybitnym historykiem był N. I. Kostomarow, który wiele uwagi poświęcił studiowaniu ruchów narodowych. N. I. Kariejew był znany ze swoich dzieł w dziedzinie historii Francji nowych czasów.

Ogromnym naukowym i społecznym wydarzeniem było wydanie w latach 1861-1867 „Słownika objaśniającego żywego języka wielkorosyjskiego”. W. I. Dal, pisarz i działacz państwowy, pracował nad nim ponad 50 lat.

4. Rosyjscy odkrywcy

Badaniem Oceanu Lodowatego Północnego aktywnie zajmował się pod koniec XIX w. admirał S. O. Makarow. Według jego projektu zbudowano pierwszy na świecie lodołamacz „Jermak”.

Dzięki wyprawie P. P. Siemionowa-Tien-Szańskiego na Tien-szan w latach 1856-1857 odkryto wiele nieznanych do tamtego czasu gór, jezior, lodowców. Pod jego kierownictwem opracowano unikalne wydania: „Geograficzno-statystyczny słownik imperium rosyjskiego” i „Rosja. Pełny opis geograficzny naszej ojczyzny”.

Sławny podróżnik M. M. Przewalski badał Kraj Ussuryjski, Mongolię, Chiny, Azję Środkową.

N. N. Mikłucho-Makłaj mieszkał dwa i pół roku wśród plemion Nowej Gwinei. Opracowany przez niego opis ich obyczajów, życia i kultury wciąż ma wartość naukową.

XVI. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.: LITERATURA ROSYJSKA

Druga połowa XIX w. podarowała Rosji wielu wybitnych pisarzy i poetów.

Genialny satyryk M. J. Sałtykow-Szczedrin stworzył całą galerię złowieszczych obrazów ziemian, urzędników i nowych panów-kapitalistów.

Wiersze i poematy N. A. Niekrasowa, obrazujące życie nizin miejskich i codzienność chłopów, są prześiąknięte współczuciem dla bólu człowieczego.

Głównym motywem dzieł I. S. Turgieniewa była „szybko zmieniająca się fizjonomia Rosjan z warstwy kulturowej”. Powieści Turgieniewa również w dzisiejszych czasach są jednymi z najchętniej czytanych dzieł rosyjskiej literatury.

W powieściach I. A. Gonczarowa losy bohaterów są związane z losami Rosji i z zachodzącymi w niej głębokimi przemianami.

N. S. Leskow odważnie przeciwstawiał się panującemu pogładowi, pokazując w powieściach „Bez wyjścia” i „Na noże” destrukcyjne skutki rezygnacji z moralności w walce politycznej.

Powieści F. M. Dostojewskiego („Zbrodnia i kara”, „Bracia Karamazow”, „Idiota”, „Skrzywdzeni i poniżeni” i in.) opisują świat pełen cierpienia, tragedii pozbawionej praw i upokorzonej jednostki, często prowadzących do zbrodni. Sympatia pisarza jest jednak po stronie tych bohaterów, którzy są pełni dobroci i wrażliwości duchowej.

W drugiej połowie XIX w. następuje rozkwit twórczości L. N. Tołstoja; powstają wtedy powieści „Wojna i pokój”, „Anna Karenina”, „Zmartwychwstanie”, nowele, opowiadania, dramaty.

Pod koniec lat 70. XIX w. pisać zaczyna A. P. Czechow.

Ukrainiec T. G. Szewczenko popierał rozwój narodowej kultury ukraińskiej. Jego dzieła „Kobziarz”, „Hajdamacy” i in. zyskały duży rozgłos. Pisał on zarówno w języku rosyjskim, jak i w narzeczu małosyjskim (języku ukraińskim).

W swojej poezji I. J. Franko z Ukrainy poruszał złożone kwestie polityczne, moralne i filozoficzne.

Pod koniec lat 70. XIX w. swoją drogę na szczyt sławy literackiej rozpoczął mieszkający wówczas na Ukrainie żydowski pisarz Szolem Alejchem.

Wybitnym poetą, który zakorzenił realizm w literaturze białoruskiej, był F. K. Boguszewicz.

XVII. PRZESTRZEŃ KULTUROWA IMPERIUM W DRUGIEJ POŁOWIE XIX W.: SZTUKA NARODÓW ROSJI

1. Malarstwo

W rosyjskim malarstwie drugiej połowy XIX w. wiodący stał się nurt realizmu krytycznego.

Jednym z największych mistrzów był W. G. Pierow („Wiejska procesja wielkanocna”, „Picie herbaty w Mytiszczech”, „Przybycie guwernantki do domu kupca”, „Ostatnia karczma na rogatec”, „Trójka”).

W 1863 r. 14 absolwentów Akademii Sztuk Pięknych odmówiło namalowania obowiązkowych do uzyskania dyplomu obrazów i założyło Towarzystwo Objazdowych Wystaw Artystycznych, tzw. Pieriedwiżników. W ich szeregach znaleźli się N. N. Ge, A. K. Sawrasow, I. I. Szyszkina, bracia W. J. Makowski i K. J. Makowski, W. G. Pierow. Później dołączyli do nich W. M. Wasniecowa, N. A. Jaroszenko, K. A. Sawicki i in. Od połowy lat 80. XIX w. udział w wystawach brali W. A. Sierow, I. I. Lewitan, W. D. Polenow.

Liderem i teoretykiem Pieriedwiżników był I. N. Kramskoj, który namalował wybitne portrety M. J. Sałtykowa-Szczerdina, N. A. Niekrasowa, L. N. Tołstoja.

Szczytem realizmu krytycznego w rosyjskim malarstwie jest twórczość Pieriedwiżników I. J. Riepina i W. I. Surikowa. Z największym odzewem ze strony społeczeństwa spotkały się prace Riepina „Burlacy na Wołdze”, „Nie oczekiwali”, „Odmowa spowiedzi”. W latach 1870-1880 Repin namalował wiele motywów historycznych („Carówna Zofia”, „Car Iwan Groźny i jego syn Iwan 16 listopada 1581 roku”, „Zaporożcy piszący list do sułtana tureckiego”) i znakomitych portretów.

Na płótnach Surikowa są odtworzone dramatyczne epizody historii Rosji („Poranek przed straceniem strzelców”, „Zdobycie Syberii przez Jermaka”, „Bojarynia Morozowa”).

Ku opowieściom ludowym zwrócił się W. M. Wasniecowa („Alonuszka”, „Witeź na rozdrożu”, „Mocarze”, „Po bitwie Igora Światosławowicza z Połowcami”).

Obrazy I. I. Szyszkina są poświęcone rosyjskiej przyrodzie („Żyto”, „Wyrąb lasu”, „Las sosnowy”). A. K. Sawrasow malował przepiękne liryczne krajobrazy („Przyleciały gawrony”).

A. I. Kuindzi był mistrzem zdumiewających efektów światła („Ukraińska noc”, „Brzozowy zagajnik”, „Księżycowa noc nad Dnieprem”). Swoim pięknem urzekały „pejzaże nastrojów”, które malował I. I. Lewitan. I. K. Ajwazowski najbardziej lubił malować otchłan morską.

2. Rzeźba i architektura

Najbardziej znanym rzeźbiarzem drugiej połowy XIX w. był M. M. Antokolski, autor serii portretów historycznych: „Iwan Groźny”, „Piotr I”, „Jarosław Mądry”, „Jermak”.

W czerwcu 1880 r. odsłonięto pomnik A. S. Puszkina autorstwa A. M. Opiekuszyna, ufundowany z datków społecznych.

M. O. Mikeszyn w pomniku „Tysiąclecie Rosji”, odsłoniętym w Nowogrodzie w 1862 r., wyrzeźbił 129 postaci. Jest również autorem pomnika Katarzyny II w Petersburgu.

Klasycyzm w architekturze odszedł w przeszłość, ustąpiwszy miejsca eklektyzmowi, czyli mieszance różnych stylów artystycznych. W duchu epoki odrodzenia M. J. Messmacher zbudował archiwum Rady Państwa w Petersburgu, A. I. Krakau – budynek Dworca Bałtyckiego i willę barona A. L. Stieglitza na Angielskim Nabrzeżu Newy.

Szeroko rozpowszechniony był styl neorosyjski (lub pseudorosyjski), w którym zbudowano w Moskwie Muzeum Historyczne (A. A. Siemionow i W. O. Szerwud), budynek Dumy Miejskiej (D. N. Cziczagow), dom towarowy Wierchnije Torgowyje Riady (A. N. Pomierancew).

3. Muzyka

Na drugą połowę XIX w. przypadł rozkwit twórczości „Potężnej Gromadki” – grupy pięciu wybitnych kompozytorów rosyjskich: M. A. Bałakiriewa, M. P. Musorgskiego, C. A. Cui, A. P. Borodina, N. A. Rimskiego-Korsakowa. Wśród najbardziej znaczących dzieł można wymienić dramaty muzyczne Musorgskiego „Borys Godunow” i „Chowańszczyzna”, operę Rimskiego-Korsakowa „Pskowianka”, operę Borodina „Książ Igor” i in.

Druga połowa XIX w. podarowała światu P. I. Czajkowskiego. Największymi dziełami w jego twórczości są opery „Eugeniusz Oniegin” i „Dama Pikowa”, balety „Jezioro Łabędzie”, „Śpiąca Królowna”, „Dziadek do Orzechów”.

W latach 1880-1890 pojawiło się nowe pokolenie kompozytorów: S. I. Taniejew, A. K. Głazunow, A. K. Ladow, A. S. Arenski, S. W. Rachmaninow, A. N. Skriabin.

Uczeń Rimskiego-Korsakowa, pochodzący z Ukrainy M. W. Łysenko stworzył klasyczne narodowe dzieła operowe („Natałka Połtawka”, „Taras Bulba”, „Taras Szewczenko”), romanse, utwory instrumentalne.

Dzięki staraniom pianisty i wybitnego dyrygenta N. G. Rubinsteina w 1860 r. powstał moskiewski oddział Rosyjskiego Towarzystwa Muzycznego i wspinała orkiestra symfoniczna.

W 1862 r. w Petersburgu, a w 1866 w Moskwie otwarto konserwatoria.

4. Teatr

Historia rosyjskiego teatru drugiej połowy XIX w. jest nierozzerwalnie związana z nazwiskiem A. N. Ostrowskiego, który napisał około 50 sztuk („Burza”, „Las”, „Panna bez posagu”, „Wilki i owce” i in.).

Teatry działały w ponad 100 miastach Rosji. Pierwsze miejsce w świecie teatralnym zajmował Teatr Mały. Dramaty i komedie Ostrowskiego zajmowały pierwsze miejsce na tej najstarszej rosyjskiej scenie. Powstały tam znamienite rosyjskie dynastie Sadowskich, Samojłowów, Wasiliewów.

W 1864 r. we Lwowie towarzystwo „Russkaja biesieda” założyło narodowy teatr profesjonalny o takiej właśnie nazwie. W Kijowie w 1865 r. otwarto Teatr Operowy.

W 1890 r. w Mińsku otwarto pierwszy stały teatr białoruski.

5. Rzemiosło artystyczne

W drugiej połowie XIX w. wyroby ludowych rzemieślników z przedmiotów codziennego użytku przekształciły się w dzieła sztuki.

W osadzie Dymkowo koło Wiatki kobiety od dawnych czasów zajmowały się wyrobem zabawek z gliny i zdobieniem ich wyrazistymi barwami. Ludowi artyści, którzy malowali ikony, ze wsi Mstiora i Palech zaczęli wyrabiać przedmioty codziennego użytku z papier-mâché z lakierowaną miniaturą. Ceramika wyrabiana w miejscowości Gzel i pełne ludowego humoru figurki z soczystym niebieskim rysunkiem na białym tle zachowały swój artystyczny charakter. Udało się zachować rzemiosło w Chochłomie, gdzie od dawien dawna wykonywano drewniane naczynia „pod złoto”.

Pod koniec XIX wieku w mieście Siergijew Posad pojawiło się rzemiosło, którego wyroby, drewniane laleczki-matrioszki, stały się symbolem ludowej Rosji. Rosyjska matrioszka szybko zdobyła popularność. W 1900 r. zaprezentowano ją na paryskiej wystawie międzynarodowej, po czym zakład zaczął realizować zamówienia nie tylko dla Rosji, ale i dla innych krajów. Rzemieślnicy wymyślali zestawy złożone nawet z 50 figurek.

XVIII. SREBRNY WIEK ROSYJSKIEJ KULTURY

1. Duchowa kondycja społeczeństwa

U progu XX wieku Rosja się zmieniała. Epoka industrialna dyktowała swoje warunki. Pod ich naciskiem załamywały się tradycyjne wartości i wyobrażenia ludzi.

W filozofii, nauce, literaturze, sztuce poszukiwano odpowiedzi na wyzwania nowych czasów. Rosyjska kultura przeżywała zdumiewający rozkwit. Początek XX w. nazywany jest jej srebrnym wiekiem.

2. Oświata

Wydatki państwowe na edukację narodową od roku 1900 po rok 1915 zwiększyły się ponad 5-krotnie. Miejskie i wiejskie szkoły podstawowe stopniowo

wypierały kształcenie w szkołach cerkiewnych i parafialnych. Rosła liczba gimnazjów i szkół realnych. Absolwenci szkół realnych mogli kontynuować naukę na technicznych uczelniach wyższych, a po zdaniu egzaminu dodatkowego z łaciny – na wydziałach matematyczno-fizycznych i medycznych uniwersytetów. Z inicjatywy przedsiębiorców zakładano szkoły handlowe, które kształciły w zakresie ogólnym i specjalistycznym.

Wzrosła liczba średnich szkół zawodowych: przemysłowych, technicznych, kolejowych, górniczych, transportu wodnego, mierniczych, rolnych i in. Nowe uczelnie techniczne pojawiły się w Petersburgu, Nowoczerkasku, Tomsku. W Saratowie otwarto uniwersytet.

Działalność rozpoczęły instytuty pedagogiczne w Moskwie i Petersburgu, prowadzono ponad 30 wyższych kursów dla kobiet, które położyły podwaliny dla masowej edukacji kobiet w szkołach wyższych.

Do roku 1914 w Rosji funkcjonowało ponad 100 wyższych uczelni, w których studiowało 120 tys. osób. Ponad 60% studentów nie pochodziło z rodzin szlacheckich.

3. Nauka

Fizyk P. N. Lebediew jako pierwszy na świecie ustalił ogólne prawidłowości właściwe dla procesów falowych różnego charakteru (dźwiękowych, elektromagnetycznych, hydraulicznych i in.). Stworzył pierwszą w Rosji szkołę fizyki.

Znaczących odkryć w teorii i praktyce budowy samolotów dokonał N. J. Żukowski. Uczniem i współpracownikiem Żukowskiego był wybitny mechanik i matematyk S. A. Czapłygin. K. E. Ciołkowski, nauczyciel w gimnazjum w Kałudze, w 1903 r. opublikował szereg wybitnych prac uzasadniających możliwość lotów kosmicznych.

Wybitny rosyjski uczony, W. I. Wiernadski, sformułował podstawy kierunków naukowych w geochemii, biochemii czy radiologii. Jego teorie o biosferze i noosferze stały się fundamentem współczesnej ekologii.

I. P. Pawłow, rosyjski fizjolog, opracował teorię wyższej czynności nerwowej, odruchów warunkowych. W 1904 r. otrzymał Nagrodę Nobla za badania w dziedzinie fizjologii trawienia. W 1908 r. Nagrodę Nobla otrzymał I. I. Miecznikow za badania nad odpornością i chorobami zakaźnymi.

Największymi specjalistami w historii Rosji byli W. O. Kluczewski, A. A. Kornilow, N. P. Pawłow-Silwański, S. F. Płatonow. Problematyką historii powszechnej zajmowali się P. G. Winogradow, R. J. Wipper, J. W. Tarle. Światową sławę zdobyła rosyjska szkoła studiów orientalnych.

Rosyjscy filozofowie rozwiązywali problemy narodowości historycznej drogi Rosji, jej życia duchowego, posłannictwa (N. A. Bierdiajew, S. N. Bułhakow, W. S. Sołowjow, P. A. Florenski).

4. Literatura

L. N. Tołstoj w swoich ostatnich utworach podejmował próbę pokazania, jak osobowość może stać w sprzeczności ze skostniałymi normami życia („Żywy trup”, „Ojciec Sergiusz”, „Po balu”). Jego listy-apele do Mikołaja II, artykuły publicystyczne przenika ból i niepokój o losy kraju.

A. P. Czechow w tym czasie napisał swoje sztuki „Trzy siostry” i „Sad wiśniowy”. I. A. Bunin z bólem pisał o zmianach, jakie zachodzą w duszach ludzi („Wieś”, „Suchodoły”, cykl opowiadań o chłopach). A. I. Kuprin pokazał nieładną stronę wojskowego życia („Pojedynynek”). M. Gorki po raz pierwszy w literaturze zwrócił uwagę na robotników („Wrogowie”, „Matka”). W pierwszej dekadzie XX wieku w rosyjskiej poezji pojawiła się plejada utalentowanych twórców chłopskich: S. A. Jesienin, N. A. Klujew, S. A. Kłyczkow.

Poeci symboliści wypowiedzieli wojnę materialistycznemu światopoglądowi. Początkowo symbolizm przyjął formę dekadencji (wczesne utwory K. D. Balmonta, A. A. Błoka, W. J. Briusowa). Po roku 1909 symbolizm uzyskał ton słowianofilski, zwłaszcza w twórczości A. A. Błoka (cykle poetyckie „Na Kulikowym Polu”, „Ojczyzna”) i A. Biełego („Srebrny gołąb”, „Petersburg”).

Z kolei akmeiści bronili wartości prawdziwego życia (N. S. Gumilow, A. A. Achmatowa, O. E. Mandelsztam).

Najbardziej wyrazistymi przedstawicielami awangardy w Rosji byli futuryści (W. Chlebnikow, D. D. Burluk, A. J. Kruczonych, W. W. Majakowski, W. W. Kamieński). Oszalałym sukcesem cieszyły się zbiory poezji i publiczne wystąpienia I. W. Siewierianina, który stał na czele Stowarzyszenia Egofuturystów.

5. Malarstwo

I. J. Riepin zakończył w 1906 r. wielkie płótno „Uroczyste posiedzenie Rady Państwa”. Szczyt sławy osiągnęła twórczość malarska W. I. Surikowa. Wierność realizmowi zachowali M. W. Nesterow, bracia W. M. i A. M. Wasniecowowie.

Dyktatorem mody stał się jednak modernizm, ku któremu zwrócili się tacy wielcy malarze-realiści jak K. A. Korowin, W. A. Serow. Zwolennicy nowego stylu łączyli się pod szyldem stowarzyszenia „Świat Sztuki” (A. N. Benois, L. S. Bakst, J. J. Lanceray, N. K. Roerich, K. A. Somow).

W 1907 r. w Moskwie otwarto wystawę pod nazwą „Niebieska Róża”, w której wzięło udział 16 malarzy (P. W. Kuzniecowa, N. N. Sapunow, M. S. Sarian i in.) blisko związanych z poetami symbolistami. W duchu symbolizmu tworzyli również inni artyści, np. M. A. Wrubel, K. S. Pietrow-Wodkin i in. W twórczości W. W. Kandinsky’ego, A. W. Lentułowa, M. Z. Chagalla, P. N. Fiłonowa łączyły się tendencje awangardowe i tradycje ludowe sztuki rosyjskiej.

6. Rzeźba. Architektura

P. P. Trubieckoj jest autorem słynnych rzeźb portretowych L. N. Tołstoja, S. J. Wittego, F. I. Szalapina, pomnika Aleksandra III odsłoniętego w Petersburgu w 1909 r.

Na styku impresjonizmu i modernizmu tworzyła A. S. Gołubkina (rzeźby „Starość”, „Idący człowiek”, „Żołnierz”, „Śpiący” i in.).

Znaczący ślad w sztuce srebrnego wieku pozostawił S. T. Konionkow („Samson – zerwanie łańcuchów”, „Lesowik”, „Ubodzy bracia”, „Kamniebojca”, „A. P. Czechow”).

Architekturę rosyjskiego modernizmu określiła twórczość F. O. Schechtela (willa Z. G. Morozowej, dom A. N. Riabuszyńskiego, budynek Dworca Jarosławskiego w Moskwie, bank Riabuszyńskich, drukarnia gazety „Utro Rossii” w Moskwie, Dom Moskiewskiego Towarzystwa Kupieckiego).

Modernizm sąsiadował z neoklasycyzmem (I. W. Żołtowski), eklektyzmem (budynek hotelu Metropol według projektu W. F. Walcota).

7. Muzyka, balet, teatr, kinematografia

Na początku XX w. wzlot w twórczości przeżywali wielcy rosyjscy nowatorscy kompozytorzy: A. N. Skriabin, I. F. Strawinski, S. I. Taniejew, S. W. Rachmaninow. W rosyjskiej szkole wokalne uczyli się wybitni śpiewacy F. I. Szalapin, A. W. Nieżdanowa, L. W. Sobinow, I. W. Jerszow.

Do klasyki światowej choreografii dołączyły inscenizacje wybitnego baletmistrza M. I. Petipa. Młodzi tancerze A. A. Gorski i M. I. Fokin w przeciwieństwie do akademizmu baletowego spopularyzowali zasadę malowniczości. Dekoracje inscenizacji Gorskiego i Fokina przygotowywali K. A. Korowin, A. N. Benois, L. S. Bakst, N. K. Roerich. Rosyjska szkoła baletowa podarowała światu plejadę znamienitych artystów: A. T. Pawłową, T. P. Karsawinę, W. F. Niżyńskiego i in.

Teatr poszukiwał nowatorstwa. K. S. Stanisławski widział przyszłość teatru w pogłębionym realizmie psychologicznym. W. E. Meyerhold eksperymentował w zakresie konwencji teatralnej. J. B. Wachtangow preferował wyraziste, widowiskowe, radosne spektakle.

W latach 1908-1913 S. P. Diagilew organizował w Paryżu, Londynie, Rzymie i innych stolicach europejskich „Rosyjskie Sezony”, prezentując publiczności spektakle operowe i baletowe, malarstwo i muzykę teatralną.

Pierwsze kina otwarto w Rosji w 1903 r., a w 1914 r. funkcjonowało ich już ok. 4 tysięcy. W 1908 r. nakręcono pierwszy rosyjski film fabularny „Stieńka Razin i księżna”, w 1911 r. – pierwszy film pełnometrażowy „Obrona Sewastopola”. Przed wybuchem pierwszej wojny światowej w Rosji działało prawie 30 krajowych wytwórni filmowych. W kręgach rosyjskiego kina pracowali reżyser J. A. Protazanow, aktorzy: I. I. Mozzuchin, W. W. Chołodnaja, A. G. Koonen.

XIX. EDUKACJA I KULTURA OKRESU WOJNY DOMOWEJ

1. Polityka nowej władzy w zakresie edukacji i nauki

Po rewolucji październikowej 1917 r. W. I. Lenin nazywał nieumiejętność

czytania i pisanie jednym z wrogów nowej władzy.

Dekretem Rady Komisarzy Ludowych z dnia 2 sierpnia 1918 r. pierwszeństwo wstępu na uczelnie otrzymali robotnicy i biedni chłopci. Przy uniwersytetach i instytutach tworzone fakultety robotnicze (robaki). W 1925 r. absolwenci tych fakultetów stanowili już połowę wszystkich kandydatów na studia. Państwo zapewniało im stypendia i akademiki. Tak rozpoczęło się kształtowanie warstwy radzieckiej inteligencji.

Bolszewicy dążyli do tego, by współpracowali z nimi uczeni. Wielu z nich uważało za swój dług pracę na rzecz ojczyzny, choć nie podzielali oni ideologii bolszewickiej (twórca teorii budowy samolotów N. J. Żukowski, twórca geochemii i biochemii W. I. Wiernadski, chemik N. D. Zieliński, biochemik A. N. Bach, ojciec kosmonautyki K. E. Ciołkowski, laureat Nagrody Nobla fizjolog I. P. Pawłow, agronom I. W. Miczurin, biolog K. A. Timiriazew i in.).

2. Władza a inteligencja

Część aktywnej politycznie liberalnej inteligencji dołączyła do Ruchu Białych. Pozostali, w tym zasadnicza grupa nauczycieli szkolnych, odpowiedziała rządowi bolszewickiemu falą strajków i wrogich wystąpień.

Wkrótce jednak robotnicy umysłowi aktywnie wstąpili w szeregi nowej władzy. Byli wśród nich również ludzie szczerze wierzący w prawidłowość działań bolszewików. Jednak większość była po prostu pochłonięta pragnieniem przetrwania.

Do połowy lat 20. XX w. poza granicami znalazło się wielu pisarzy, poetów, kompozytorów, śpiewaków, muzyków i malarzy: I. A. Bunin, A. I. Kuprin, A. K. Głazunow, S. S. Prokofiew, S. W. Rachmaninow, F. I. Szalapin, I. J. Riepin, W. W. Kandinsky, M. Z. Chagall i in. M. Gorki wyjechał w 1921 r. i zamieszkał we Włoszech.

A. A. Achmatowa, M. A. Wołoszyn, M. M. Priszwin, M. A. Bułhakow, którzy pozostali w kraju, przeszli do głębokiej duchowej opozycji.

Jednocześnie rewolucja już w pierwszych latach była sławiona w wierszach W. W. Majakowskiego („Oda do rewolucji”, „Lewą marsz”) i A. A. Błoka

(„Dwunastu”), na obrazach K. S. Pietrowa-Wodkina („1918 rok w Piotrogradzie”) i B. M. Kustodijewa („Bolszewik”), w pierwszym radzieckim spektaklu „Misterium-buffo” na motywach sztuki Majakowskiego w inscenizacji W. E. Meyerholda i scenografii K. S. Malewicza.

Rozkwita sztuka plakatu, pojawiają się utalentowani mistrzowie tego gatunku: W. Deni („Banda Denikina”, „Kulak pasożyt”), D. Moor („Ты записался добровольцем?” [A Ty zapisałeś się już na ochotnika?], „Помоги!” [„Pomóż!”]). Szczególne miejsce zajmowała nowa forma sztuki agitacyjnej: „Okna satyry ROSTA” (Rosyjskiej Agencji telegraficznej). Czynną rolę w ich tworzeniu odegrał Majakowski.

3. Stosunek nowej władzy do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej

W grudniu 1917 r. wydano dekret o przekazaniu wszystkich cerkiewnych szkół pod zarząd Komisariatu Edukacji, a w styczniu 1918 r. – dekret o oddzieleniu cerkwi od państwa i szkolnictwa od cerkwi. Rozpoczęło się powszechne zamykanie świątyń i klasztorów, ich majątki i przedmioty kultu konfiskowano „na potrzeby rewolucji”. Dokonano ekshumacji relikwii Sergiusza z Radoneża i Aleksandra Newskiego. Rada Komisarzy Ludowych Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej dnia 29 lipca 1920 r. podjęła uchwałę „o likwidacji relikwii w całej Rosji”, zgodnie z którą wszystkie ekshumowane relikwie podlegały przekazaniu do zbiorów muzeów lub pogrzebaniu. W kwietniu 1920 r. zgodnie ze specjalnym zarządzeniem W. I. Lenina zamknięto Ławrę Troicko-Siergijewską.

XX. PRZESTRZEŃ KULTUROWA SPOŁECZEŃSTWA RADZIECKIEGO W LATACH 20. XX W.

1. Kontrola partii nad życiem duchowym

Wraz z zakończeniem wojny domowej bolszewicy rozpoczęli jeszcze bardziej intensywną kontrolę duchowego życia w państwie. W sierpniu 1921 r. w sprawie Piotrogradzkiej Organizacji Bojowej skazano na karę śmierci naukowca i chemika M. M. Tichwińskiego i poetę N. S. Gumilowa.

Pod koniec sierpnia 1922 r. rząd radziecki wydalil z kraju 160 naukowców i działaczy kultury, wśród których byli wybitni filozofowie N. A. Bierdiajew, S. N. Bułhakow, L. P. Karsawin, I. A. Ilin, socjolog P. A. Sorokin i in. Nie podzielali oni założeń bolszewizmu, nie prowadzili z nim też aktywnej walki.

W 1922 r. założono specjalny komitet cenzury, tzw. Gławlit, który sprawował kontrolę nad wszystkimi publikacjami, pilnując, aby nigdzie nie pojawiły się niewygodne dla władzy materiały. Po roku działalności do tego komitetu dołączył Gławrepertkom, którego celem była kontrola repertuarów teatrów i innych widowisk.

Niemniej jednak do około 1925 r. kultura rozwijała się w warunkach względnej wolności duchowej. Umocnienie pozycji J. W. Stalina spowodowało, że partia „zwróciła swe lico ku kulturze”. W 1925 r. przyjęto rozporządzenie Biura Politycznego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego „O polityce partii w zakresie literatury pięknej”. Rozpoczęło się likwidowanie swobody artystycznego wyrapluralizmu. Umacniała się dyktatura partii.

2. Smienowiechowcy

Po rewolucji i wojnie domowej Rosję opuściło około 2 mln ludzi. Większość emigrantów była wrogo nastawiona do władzy radzieckiej i uważała jej upadek za nieuchronny. Ale byli też tacy, którzy mieli inne zdanie.

W lipcu 1921 r. w Pradze wydano zbiór artykułów „Smiena wiech” [„Zmiana drogowskazów” – przyp. tłum.]. Zdaniem jego autorów rewolucja miała głębokie korzenie. Uważali oni, że bolszewikom udało się rozpocząć odbudowę państwa rosyjskiego, a w celu wykonania tego zadania należy zaprzestać walk z władzą radziecką.

Idee głoszone przez „smienowiechowców” z chęcią przyjęła część inteligencji, która pozostała w ojczyźnie, służąc nowej władzy. W 1923 r. do Rosji powrócił pisarz A. N. Tołstoj, w latach 30. XX w. – S. S. Prokofiew, M. I. Cwietajewa, M. Gorki, A. I. Kuprin i inni.

3. Początek nowej sztuki

W literaturze pojawili się pisarze nowego pokolenia, uczestnicy rewolucji

i wojny domowej: I. E. Babel („Armia konna”), W. W. Iwanow („Pociąg pancerny 14-69”), A. S. Serafimowicz („Żelazny potok”), K. A. Trieniow („Lubow Jarowaja”), M. A. Szołochow („Opowiadania znad Donu”), D. A. Furmanow („Czapajew”), A. Wiesioły („Rosja we krwi skąpana”) i in. W pełnej krasie prezentował się talent wielkiego poety rosyjskiego S. A. Jesienina.

Popularnością w czasach Nowej Polityki Ekonomicznej cieszyła się satyra (opowiadania M. M. Zoszczenki, powieść I. A. Ilfa i J. P. Pietrowa „Dwanaście krzeseł”, sztuki satyryczne W. W. Majakowskiego „Pluskwa”, „Łaźnia”).

Tematyka rewolucyjna przeważała również w pracach malarskich I. I. Brodskiego, A. M. Gierasimowa, M. B. Griekowa, rzeźbiarza I. D. Szadra („Brukowiec – broń proletariatu. 1905 rok”).

W historii światowego kina zapisały się filmy S. M. Eisensteina „Pancernik Potiomkin”, „Październik”, od których rozpoczęło się osvajanie tematu rewolucji w tej dziedzinie sztuki.

XXI. PRZESTRZEŃ KULTUROWA SPOŁECZEŃSTWA RADZIECKIEGO W LATACH 30. XX W.

1. Rewolucja kulturowa

Przez rewolucję kulturową rozumiano z jednej strony wyraźne podwyższenie poziomu wykształcenia mieszkańców ZSRR, oswojenie go z osiągnięciami kultury, zaś z drugiej – utwierdzenie w duchowym życiu społeczeństwa niepodzielnego panowania ideologii marksistowsko-leninowskiej.

Na początku lat 30. XX w. w ZSRR rozpoczęło się przejście ku powszechnemu obowiązkowemu szkolnictwu obejmującemu cztery lata szkoły podstawowej. W 1937 r. wprowadzono obowiązkową naukę siedmioletnią. W samych latach 1933-1937 otwarto ponad 20 tys. nowych szkół – prawie tyle samo, co przez 200 lat carskiej Rosji. Według spisu ludności z roku 1939 odsetek ludzi umiejących czytać i pisać w ZSRR wynosił 87,4%. Pod koniec lat 30. XX w. Związek Radziecki zajął pierwsze miejsce na świecie pod względem liczby uczniów i studentów. Książki wydawano w 110 językach narodów Związku.

Dynamicznie rozwijały się biblioteki publiczne.

2. Osiągnięcia rosyjskiej nauki w latach 30. XX w.

Światowe uznanie zyskała radziecka szkoła fizyków, którą reprezentowali S. I. Wawilow (zagadnienia optyki), A. F. Joffe (studium fizyki kryształów i półprzewodników), P. L. Kapica (badania w dziedzinie mikrofizyki), L. I. Mandelstam (prace w zakresie radiofizyki i optyki) i inni. Radzieccy fizycy rozpoczęli intensywne badania jądra atomowego (D. D. Iwanienko, D. W. Skobieltyn, B. W. i I. B. Kurczatowowie i inni).

Znaczący wkład w nauki stosowane wniosły prace naukowców-chemików N. D. Zielinskiego, N. S. Kurnakowa, A. J. Faworskiego, A. N. Bacha, S. W. Lebiediewa. Odkryto sposób produkcji kauczuku syntetycznego, rozpoczęto produkcję sztucznych włókien, mas plastycznych, cennych produktów organicznych itd.

Osiągnięciami na skalę światową były prace radzieckich biologów N. I. Wawilowa, D. N. Priasznikowa, W. R. Williamsa, W. S. Pustowojta. Znaczące sukcesy odniosła radziecka matematyka, astronomia, mechanika, fizjologia. Duży wkład w rozwój systemu radzieckiej służby zdrowia wniosła działalność N. A. Siemaszko.

Odkryto złoża ropy naftowej między Wołgą a Uralem, węgla w basenie podmoskiewskim i kuźnieckim, rudy żelaza na Uralu. I. M. Gubkin jest twórcą radzieckiej geologii naftowej.

Ogromne znaczenie miały prace inżynierów lotniczych N. P. Polikarpowa, A. N. Tupolewa, A. S. Jakowlewa i innych. Nowe rodzaje broni opracowali F. W. Tokarijew, W. G. Grabin i in.

Jednocześnie na rozwój nauki negatywnie wpływała ingerencja partyjno-ideologiczna. Grupa biologów i filozofów, na których czele stał T. D. Łysenko, stanęło przeciwko genetyce, nazwawszy ją „nauką burżuazyjną”. Wiele projektów badawczych radzieckich genetyków zamknięto, wskutek czego niektórzy z nich (N. I. Wawilow i in.) byli represjonowani.

Pod koniec lat 30. XX w. Stalin objął nadzorem osobistym opracowanie nowych podręczników do historii Rosji, którą zaczęto nazywać historią ZSRR.

W 1938 r. wydano „Krótki kurs historii WKP(b)”, który Stalin nie tylko szczegółowo zredagował, ale i częściowo sam napisał. Każde słowo „Krótkiego kursu” było prawdą w najwyższej instancji.

3. Sztuka radziecka

Wiele najlepszych radzieckich filmów poruszało tematykę historyczno-rewolucyjną: „Czapajew” (w reżyserii „braci” Wasiliewów), trylogia o Maksymie (w reżyserii G. M. Kozincewa i L. Z. Trauberga), „My z Kronsztadtu” (w reżyserii E. L. Dzigana) i in.

W latach 30. XX w. na ekrany wszedł pierwszy radziecki film dźwiękowy „Bezdomni” (w reżyserii N. W. Ekka), filmy S. A. Gierasimowa „Siedmiu śmiałych”, „Miasto Młodzieży”, „Nauczyciel”, komedie muzyczne G. W. Aleksandrowa „Cyrk”, „Świat się śmieje”, „Wołga-Wołga”, I. A. Pyrjewa „Bogata narzeczona”, „Górą dziewczęta”, „Świniarka i pastuch”.

Filmy historyczne „Piotr I” (w reżyserii W. M. Pietrowa), „Aleksander Newski” (w reżyserii S. M. Eisensteina), „Minin i Pożarski” (w reżyserii W. I. Pudowkina) i inne utworzyły galerię obrazów wielkich postaci historycznych.

Wyraziste obrazy w filmach z lat 30. XX w. stworzyli również P. M. Alejnikow, B. M. Andriejew, B. A. Baboczkin, M. I. Żarow, N. A. Kriuczkow, M. A. Ładynina, T. F. Makarowa, L. P. Orłowa, B. P. Czirkow, N. K. Czerkasow i inni utalentowani artyści.

Życie muzyczne kraju lat 30. XX w. jest w Rosji związana z nazwiskami S. S. Prokofiewa, D. D. Szostakowicza, A. I. Chaczaturiana, T. N. Chriennikowa, D. B. Kabalewskiego, I. O. Dunajewskiego. Utworzono grupy, które następnie rozślawiły radziecką muzykę: Kwartet im. Beethovena, Państwową Wielką Orkiestrę Symfoniczną, Orkiestrę Filharmonii Narodowej i in.

Jeśli chodzi o sztuki plastyczne, to warto wymienić P. P. Konczałowskiego, A. W. Lentułowa, M. S. Sariana, B. W. Iogansona („Nadchodzi wydział robotniczy”, „Studenci”, „Przesłuchanie komunistów” i in.), A. A. Dejnekę („Przyszli lotnicy”), J. I. Pimienowa („Nowa Moskwa”), M. W. Niestierowa (seria

portretów radzieckiej inteligencji) i in.

W 1931 r. do ojczyzny powrócił M. Gorki. Zakończył on tutaj swoją powieść „Życie Klimy Samgina”, napisał sztuki „Jegor Bułyczow i inni”, „Dostigajew i inni”. A. N. Tołstoj zakończył trylogię „Droga przez mękę”, pracował nad powieścią „Piotr I”.

M. A. Szołochow, przyszły laureat Nagrody Nobla, napisał powieść „Cichy Don” i pierwszą część książki „Zorany ugór”. M. A. Bułhakow pracował nad powieścią „Mistrz i Małgorzata” (która w tych latach nie dotarła do rąk czytelników). Prawdziwy talent ukazali w swoich książkach B. A. Pilniak, W. A. Kawierin, L. M. Leonow, A. P. Płatonow, K. G. Paustowski i wielu innych autorów, a w wierszach A. A. Achmatowa, O. E. Mandelstam, B. L. Pasternak, A. T. Twardowski. Dobrze się miała również literatura dziecięca: książki K. I. Czukowskiego, S. J. Marszaka, A. L. Barto, S. W. Michałkowa, L. A. Kassila, D. I. Charmsa i in.

Za najlepszy radziecki teatr oficjalnie uznano Moskiewski Akademicki Teatr Artystyczny (po ros. MXAT). W nim zebrali się koryfeusze teatru rosyjskiego: O. L. Knipper-Czechowa, W. I. Kaczałow, I. M. Moskwin i aktorzy nowego pokolenia: O. N. Androwska, A. N. Gribow, B. G. Dobronrawow, K. N. Jelanska, B. N. Liwanow, A. K. Tarasowa, M. M. Janszyn i in.

4. Kultura rosyjskiej emigracji

Do połowy lat 20. XX w. poza granicami znaleźli się I. Bunin, A. Kuprin, K. Balmont, Z. Gippius, D. Mereżkowski, Wiacz. Iwanow, W. Chodasiewicz, G. Iwanow, A. Głazunow, A. Greczaninow, S. Prokofiew, S. Rachmaninow, I. Strawieński, F. Szalapin, A. Wiertinski, I. Riepin, W. Kandinsky, L. Bakst, K. Korowin, M. Chagall.

Inżynier i wynalazca W. K. Zworkin, urodzony w mieście Murom, opracował w USA pierwszy ikonoskop – rurkę przekątnikową, pierwowzór przyszłej telewizji. I. I. Sikorski opracował pierwszy na świecie seryjny śmigłowiec. Osiągnięciem naukowym na skalę światową były prace największego socjologa P. A. Sorokina.

Swoje najlepsze powieści i nowele na emigracji napisał I. A. Bunin („Miłość Miti”, „Udar słoneczny”, „Sprawa korneta Jelagina”, „Ciemne aleje” i in.). Tam też napisał swoją jedyną powieść „Życie Arseniewa”. W 1933 r. otrzymał Nagrodę Nobla. A. I. Kuprin wydał dwie powieści: „Kopuła św. Izaaka Dalmatyńskiego” i „Junkiera” oraz nowelę „Koło czasu”. Sławę europejską zdobyła twórczość I. S. Szmielowa, który wydał na emigracji około dwudziestu książek. M. A. Osorgin napisał swoją pierwszą powieść-kronikę „Siwcew Wrażek”, w której straszliwe wydarzenia rewolucji i wojny domowej pokazano oczami rosyjskiej inteligencji. Swoje filozoficzne i religijne poszukiwania kontynuuje D. S. Mereżkowski („Chrystus i antychryst”, „Paweł. Augustyn.”, „Święty Franciszek z Asyżu”, „Joanna d’Arc i trzecie panowanie ducha”). Rozkwita rosyjska myśl filozoficzna.

„Rosyjskie Sezony” nadal cieszyły się popularnością. W 1929 r., po śmierci S. P. Diagilewa, dyrektorem trupy baletowej został S. M. Lifar. W jego inscenizacjach uczestniczyli malarze A. N. Benois, L. S. Bakst, M. W. Dobużyński, N. S. Gonczarowa. Na obczyźnie owocnie pracowali malarze K. A. Korowin, I. J. Bilibin, F. A. Maliawin.

Bezdyskusyjnym autorytetem w dziedzinie muzyki był I. F. Strawiński. S. W. Rachmaninow, ciężko przeżywający rozstanie z ojczyzną, na niemal 10 lat odsunął się od komponowania, zyskując sławę jako wybitny pianista i wirtuoz.

XXII. KULTURA RADZIECKA

W OKRESIE WIELKIEJ WOJNY OJCZYŹNIANEJ

1. Przestrzeń kulturowa w czasie wojny

Tuż po wybuchu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej pojawiły się utwory o charakterze heroiczno-patriotycznym, które stały się artystycznymi symbolami ogólnonarodowego oporu wobec najeźdźcy. Przede wszystkim była to pieśń „Święta wojna” (muzyka A. W. Aleksandrow, słowa B. I. Lebiediew-Kumacz) i plakat „Ojczyzna-matka wzywa!” [„Родина-мать зовёт”] (autor: I. M. Toidze). Najlepsze obrazy gatunku przeszyte są ostrym poczuciem surowości czasów

(„Niemcy idą”, „Słoneczniki” A. A. Płastowa, „Ucieczka Niemców z Nowogrodu” Kukryniksów, „Obrona Sewastopola” (1942 r.) A. A. Dejneki), starcia dobra i zła.

Jeszcze w okresie wojny radziecko-fińskiej opublikowano pierwsze wiersze o Wasylu Tiorkinie. Od roku 1942 A. T. Twardowski pisze dla wojskowych gazet krótkie opowiadania wierszowane, w których sławi szeregowego żołnierza.

Wielu pisarzy zostało korespondentami wojennymi. Wśród nich szczególną popularność zdobył K. M. Simonow. Korespondentem specjalnym gazety „Krasnaja Zwiezda” był pisarz W. S. Grossman. W okresie wojny zginęli pisarz dziecięcy A. P. Gajdar i E. Pietrow – jeden z autorów powieści „Dwanaście krzeseł” i „Złote ciele”.

W sumie podczas wojny na froncie zorganizowano ponad 470 tys. koncertów. Każdemu żołnierzowi na froncie bliskie stały się pieśni „Ciemna noc” (muzyka N. W. Bogosłowski, słowa W. G. Agatow), „Słowiki” (W. P. Sołowjow-Siedoj, A. I. Fatjanow), „W ziemiance” (K. J. Listow, A. A. Surkow), „W lesie na froncie” i „Katusza” (M. I. Blanter, M. W. Isakowski).

Ogólnonarodowa miłość otoczyła K. I. Szulżenko, a pieśń „Błękitna chusteczka” w jej wykonaniu stała się jednym z symboli czasów wojny. Lubiane były też pieśni ludowe, z którymi występowała L. A. Rusłanowa. L. O. Utiosow wyjechał na front ze swoim zespołem jazzowym. W 1943 r. A. N. Wiertiński powrócił z emigracji i rozpoczął działalność koncertową.

2. Wojenna codzienność i święta

Już w pierwszych dniach wojny rozpoczęła się ewakuacja instytucji związanych z kulturą i sztuką. Skarby Ermitażu odesłano do Swierdłowska, a zasadniczą część kolekcji Muzeum Rosyjskiego przewieziono do Permu. Część eksponatów podmiejskich pałaców-muzeów Leningradu wywieziono do Gorkiego (Niżny Nowogród), a następnie do Nowosybirsk.

Galerię Tretiakowską umieszczono w Nowosybirskim Teatrze Opery i Baletu. Teatr Wielki przeniesiono do Kujbyszewa, Kirowski (Maryjski) – do Permu. Po wojnie Perm stał się trzecią stolicą baletową Rosji.

W repertuarze teatrów w okresie wojny były często sztuki K. M. Simonowa

(„Rosjanie”, „Czekaj na mnie”), A. J. Korniejczuka („Front”), L. M. Leonowa („Najazd”) i innych. Nad swoją Siódmą (Leningradzką) Symfonią D. D. Szostakowicz pracował w oblężonym Leningradzie, a zakończył ją podczas ewakuacji. Po raz pierwszy zaprezentował ją w Kujbyszewie 7 marca 1942 r.

W Ałma Acie, na bazie ewakuowanych z Moskwy i Leningradu wytwórni filmowych, utworzono Centralną Zjednoczoną Wytwórnę Filmową. Na ekrany weszły filmy „Chłopiec z naszego miasta” (w reżyserii A. B. Stołpera), „Sekretarz rejkomu” (w reżyserii I. A. Pyrjewa), „Dwaj żołnierze” (w reżyserii L. D. Łukowa), „Czekaj na mnie” (w reżyserii B. G. Iwanowa i A. B. Stołpera), „Śluby kawalerskie” (w reżyserii S. A. Timoszenki). W sumie w Centralnej Zjednoczonej Wytwórni Filmowej nakręcono 23 filmy pełnometrażowe.

W sylwestra 1944 r. w radiu radzieckim zagrano nowy hymn państwowy ZSRR (muzyka A. W. Aleksandrow, słowa S. W. Michałkow i G. A. El-Registan). Jego słowa i muzyka wyrażały patriotyzm, zjednoczenie ludów wielonarodowego państwa, pewność w nadchodzące zwycięstwo i świetlaną przyszłość.

3. Kronika strat kulturowych

Straty w zakresie kultury narodowej z powodu hitlerowskiego najazdu były niezliczone i niepowetowane. Na terytorium ZSRR zniszczono około 3 tys. zabytków architektonicznych, rozgrabiono lub poważnie uszkodzono 427 muzeów, 4 tys. bibliotek, archiwa 19 obwodów. Zrujnowano zespoły pałacowe Peterhofu, Pawłowska, Gatczyń, Oranienbaumu pod Leningradem. W Carskim Siole Niemcy umyślnie zburzyli Pałac Katarzyny i jego fontanny, a także zespół parkowy. Rozgrabiono Muzeum Michajłowskoje i sprofanowano mogiłę A. S. Puszkina w Monasterze Świętogórskim, zniszczono muzeum L. N. Tołstoja w Jasnej Polanie i wysadzono w powietrze mogiłę pisarza. Ucierpiało muzeum A. P. Czechowa w Taganrogu, dom P. I. Czajkowskiego w Klinie, muzeum A. S. Puszkina w Odessie i wiele innych. Rozebrano pomnik „Tysiąclecie Rosji” w Nowogrodzie i przygotowano do wysyłki do Niemiec. Akcję udaremniły jednostki Armii Czerwonej, które wtargnęła do miasta.

XXIII. IDEOLOGIA, NAUKA I KULTURA W OKRESIE POWOJENNYM

1. Powojenne kampanie ideologiczne

W warunkach „zimnej wojny” w ZSRR rozpoczęła się intensywna antyzachodnia propaganda, kampania przeciwko tak zwanej służalczości wobec kultury burżuazyjnej. W praktyce oznaczało to ograniczenie kontaktów kulturowych i naukowych między ZSRR i państwami zachodnimi.

Kurs ideologiczny okresu powojennego, represje wobec części radzieckiej inteligencji wpływały w negatywny sposób na rozwój kultury i nauki radzieckiej.

2. Odbudowa i rozwój systemu edukacji

W okresie wojny szczególnie ucierpiała materialno-techniczna baza edukacyjna, wiele budynków szkolnych i akademickich zburzono. Odbudowa odbywała się z wielkimi trudnościami.

W roku szkolnym 1950/51 do siedmioletnich i średnich (klasy 8-10) szkół chodziło około 80% uczących się. Popularne stały się szkoły przygotowujące młodzież robotniczą i rolną, szkoły dla dorosłych. Kształcili się w nich już pracujący młodzi ludzie, którzy nie mieli wcześniej możliwości pójścia do szkoły. Edukacja siedmioletnia była wciąż jeszcze niedostępna dla znaczącej części dzieci w wieku szkolnym.

Absolwenci wyższych i średnich specjalnych uczelni – specjaliści – ukończyli naukę w czwartej pięciolatce (1946-1950), a ich liczba wynosiła około 2 mln ludzi. Wśród absolwentów uczelni w 1950 r. ponad połowa przygotowywała się do pracy w oświacie, około 10% – w służbie zdrowia, około jedną piątą przygotowano do pracy w branży przemysłowej, budownictwie, transporcie i łączności. Wciąż jednak brakowało specjalistów o wysokich kwalifikacjach.

3. Rozwój nauki

Państwowe finansowanie badań naukowych było ogromne. Liczebność pracowników naukowych w roku 1950 przekroczyła statystyki sprzed wojny o ponad 60%. Znacząca część kadry pracowała na uczelniach wyższych. Funkcję wiodącego ośrodka naukowego pełniła Akademia Nauk ZSRR, a stanowisko jej prezesa w okresie powojennym zajmowali fizyk S. I. Wawilow i chemik

A. N. Niesmiejanow. Coraz większego znaczenia nabierała nauka branżowa. Szczególną uwagę poświęcano instytutom naukowo-badawczym związanym z energią atomową, budową rakiet, elektroniką, radiotechniką. Szybko rozwijał się radziecki projekt jądrowy, przy którym pracowali tacy uczeni jak I. W. Kurczatow, J. B. Chariton, N. A. Dołleżał, A. D. Sacharow. Dzięki wysiłkom instytutów naukowych pod przewodnictwem inżynierów S. P. Korolowa, W. P. Głuszki, W. N. Czełomieja z powodzeniem rozwijała się radziecka budowa rakiet.

Badania prowadzone przez chemika N. N. Siemionowa, fizyków P. A. Czerenkowa, I. J. Tamma, I. M. Franka posłużyły za fundament dla przyszłych prac naukowych, w przyszłości wyróżnianych Nagrodą Nobla. W 1951 r. zbudowano pierwszą radziecką elektroniczną maszynę liczącą.

Negatywny wpływ na rozwój nauki miała ścisła cenzura, represje wobec poszczególnych naukowców. Historycy znajdowali się pod nieustannym naciskiem. W pracach w dziedzinie historii okresu radzieckiego zasadniczo powtarzano założenia oficjalnych dokumentów partyjnych. W 1947 r. na rozkaz władz państwowych przeprowadzono tak zwaną dyskusję filozoficzną, w toku której radzieccy filozofowie zostali ostro skrytykowani. Na sesji Wszechzwiązkowej Akademii Nauk Rolniczych w 1948 r., przy poparciu J. W. Stalina, nie pozostawiono suchej nitki na genetyce radzieckiej jako kierunku naukowym. W 1950 r. przeprowadzono dyskusję w sprawie językoznawstwa, której centralnym wydarzeniem była publikacja artykułu J. W. Stalina „Marksizm a zagadnienia językoznawstwa”. Rezultatem tej kampanii były prześladowania szeregu lingwistów. Wtedy to ostro krytykowano również radzieckich fizjologów. W latach 1951-1952 pod kierunkiem Stalina przeprowadzono dyskusję w kwestii ekonomii politycznej, która sprzyjała dalszej ideologizacji nauk ekonomicznych. Cybernetykę w okresie powojennym uznawano za pseudonaukę.

4. Podstawowe tendencje w rozwoju sztuki

Wiodące miejsce w radzieckiej sztuce w latach 40. XX w. zajmował motyw wojny. Poświęcone mu były takie utwory radzieckich pisarzy i poetów, jak „Młoda Gwardia” A. A. Fadiejewa, „Opowieść o prawdziwym człowieku” B. N. Polewoja,

„W okopach Stalingradu” W. P. Niekrasowa, „Towarzysze” W. F. Panowej, „Wasyl Tiorkin” A. T. Twardowskiego.

W 1949 r. na ekrany weszło 10 rosyjskich filmów fabularnych, w 1952 r. – 17, a wśród nich filmy wojenne „As wywiadu” (w reżyserii B. W. Barneta), „Młoda Gwardia” (w reżyserii S. A. Gerasimowa), film-bajka „Kopciuszek” (w reżyserii N. N. Koszewierowej i M. G. Szapiro, scenariusz E. L. Szwarz), „Sadko” (w reżyserii A. L. Ptuszki), komedia „Wesoły jarmark” i musical „Pieśń tajgi” (w reżyserii I. A. Pyrjewa), filmy spektakle „Na dzień” (według sztuki M. Gorkiego), „Szkola obmowy” (według sztuki R. Sheridan), „Nauczyciel tańca” (według sztuki Lope de Vega), „Mądrym biada” (według komedii A. S. Gribojedowa), „Wilki i owce” (według sztuki A. N. Ostrowskiego) i in. Utwory te weszły do kanonu kultury narodowej.

W teatrach wystawiano klasykę i sztuki współczesnych dramaturgów – K. M. Simonowa, A. J. Kornijczuka, B. A. Ławrieniowa. W salach koncertowych i w teatrach operowych wraz z muzyką klasyczną wybrzmiewały utwory radzieckich kompozytorów D. D. Szostakowicza, S. S. Prokofiewa, A. I. Chaczaturiana.

Do roku 1950 w zasadzie odbudowano sieć muzealną, która działała przed wybuchem wojny. Jednak do odbudowy zburzonych przez nazistów największych kompleksów muzealnych pod Leningradem, w Nowogrodzie, Pskowie i innych miastach potrzebne były duże środki i czas.

Cenzura i kontrola ideologiczna odciskały piętno na rozwoju całej sztuki radzieckiej. Drugą serię filmu „Iwan Groźny” w reżyserii S. M. Eisensteina odesłano do dopracowania. Ostro krytykowano utwory D. D. Szostakowicza i S. S. Prokofiewa, literatów A. A. Achmatowej, M. M. Zoszczenki, A. P. Płatonowa i innych.

XXIV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA I ŻYCIE CODZIENNE

OD POŁOWY LAT 50. DO POŁOWY LAT 60. XX W.

1. Warunki rozwoju literatury i sztuki

W pierwszej postalinowskiej dekadzie zaszły poważne zmiany w życiu duchowym. Znany radziecki pisarz I. G. Erenburg nazwał ten okres „odwilżą”, jaka nastąpiła po długiej i surowej stalinowskiej „zimie”.

W czasopiśmie „Nowyj Mir” pojawiły się artykuły W. W. Owieczkina, W. M. Pomierancewa, F. A. Abramowa, utwory I. G. Erenburga („Odwilż”), W. F. Panowej („Pory roku”) czy F. I. Panferowa („Wołga, rzeka-matka”), które stały się powszechnie znane i poruszały motyw katastrofalnej atmosfery, jaka ukształtowała się w kraju. Władza uznała jednak publikację tych utworów za „szkodliwą” i odsunęła A. T. Twardowskiego od redagowania czasopisma.

Lider Związku Pisarzy A. A. Fadiejew popełnił samobójstwo. W liście pożegnalnym napisał, że sztukę w ZSRR „zmarnowało dufne i ciemne kierownictwo partii”. O problemach w relacjach autorów z władzą pisali W. D. Dudincew („Nie tylko chlebem”), D. A. Granin („Poszukiwacze”), E. J. Dorosz („Wiejski dziennik”) i inni.

Oswojenie kosmosu i postęp technologiczny sprawił, że ulubionym gatunkiem czytelników stała się fantastyka naukowa. Powieści i nowele I. A. Jefremowa, A. P. Kazancewa czy braci A. N. i B. N. Strugackich uchylały czytelnikowi zasłonę przyszłości.

2. Władza a inteligencja

Od roku 1957 regularne stały się spotkania kierownictwa Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KC KPZR) z działaczami literatury i sztuki. Po XX Zjeździe KPZR nieco słabł ideologiczny nacisk na twórczą inteligencję, odpowiedzialność za „odchylenia” lat poprzednich była przenoszona na Stalina, Berię, Mołotowa, Malenkowa i in.

W maju 1958 r. KC KPZR uznał za bezpodstawne i niesprawiedliwe poprzednie negatywne oceny D. Szostakowicza, S. Prokofiewa, A. Chaczaturiana, W. Muradeli, W. Szabalina, G. Popowa, N. Mjaskowskiego i in. Jednocześnie odrzucano wezwania inteligencji, by cofnąć również inne decyzje w kwestiach ideologicznych podjęte w latach 40.

Publikacja na Zachodzie zakazanej powieści B. L. Pasternaka „Doktor

Żywago” i przyznanie mu Nagrody Nobla stało się przyczyną nagonki na pisarza. W październiku 1958 r. autora wykluczono ze Związku Pisarzy i zmuszono go do odmowy przyjęcia Nagrody Nobla.

Ostrej partyjnej krytyce regularnie poddawano nie tylko pisarzy i poetów (A. Wozniesińskiego, D. Granina, W. Dudincewa, J. Jewtuszenkę, S. Kirsanowa, K. Paustowskiego i in.), ale również rzeźbiarzy, malarzy, reżyserów (E. Nieizwiestnego, R. Falka, M. Chuciewa), filozofów, historyków.

Prawdziwym wstrząsem dla milionów ludzi było wydanie dzieł A. I. Solżenicyna „Jeden dzień Iwana Denisowicza”, „Zagroda Matrony” o pokonywaniu dziedzictwa stalinowskiego w codziennym życiu radzieckiego społeczeństwa.

W tym okresie pojawiło się wiele utworów literackich („Los człowieka” M. A. Szołochowa, „Cisza” J. W. Bondariewa), filmów („Lecą żurawie” M. K. Kałatozowa, „Czterdziesty pierwszy”, „Ballada o żołnierzu”, „Czyste niebo” G. N. Czuchraja), obrazów, które zyskały powszechne uznanie właśnie dzięki optymistycznemu wydźwiękowi i sile.

Od końca lat 50. zaczęto wydawać pierwsze gazety w drugim obiegu – tzw. „samizdacie” (maszynopisowe), w których publikowano utwory młodych poetów, pisarzy, historyków, filozofów, a także wiersze A. Achmatowej, O. Mandelstama, M. Wołoszyna, N. Gumilowa, M. Cwietajewej, J. Jewtuszenki i in. Popularność zyskał też „tamizdat” – publikowanie przez literatów liberalnie ukierunkowanych utworów za granicą. W takiej atmosferze rosło pokolenie twórców lat 60. XX w.

XXV. PRZESTRZEŃ KULTUROWA OD DRUGIEJ POŁOWY LAT 60. DO PIERWSZEJ POŁOWY LAT 80. XX W.

1. Nastroje społeczne

W latach 70. i 80. w środowisku inteligenckim ugruntowało się „dwójmyślenie” – stan wewnętrznej niezgody na sytuację ideologiczną i ustrój życia przy zewnętrznym pogodzeniu się z rzeczywistością. Rozwinięty socjalizm okazał się w niewielkim stopniu podobny do fazy przejściowej organizacji

komunistycznej. Poziom życia wyraźnie wzrósł, ale wartości popularyzowane w społeczeństwie radzieckim nie odpowiadały zadaniu „wychowywania nowego człowieka”.

2. Literatura i sztuka: poszukiwania nowych dróg

Od drugiej połowy lat 60. XX w. wzmocniła się kontrola ideologiczna środków masowego przekazu i instytucji kultury. Coraz częściej zakazywano publikacji utworów artystycznych i publicystycznych, wyświetlania już gotowych filmów, wykonywania takich czy innych utworów muzycznych, organizacji wystaw artystycznych. Spektakle teatralne (również repertuar klasyczny) musiały być zatwierdzane przez specjalne komisje.

Działaczy kultury, którzy nie zgadzali się na zasady gry i prezentowali własne opinie, pozbawiano możliwości pracy z pełnym oddaniem. W latach 70. i na początku lat 80. na obczyźnie znaleźli się pisarze W. P. Aksionow, A. I. Solżenicyn, W. J. Maksimow, W. P. Niekrasow, W. N. Wojnowicz, poeta J. A. Brodski, reżyser filmowy A. A. Tarkowski, reżyser teatralny J. P. Lubimow, wiolonczelista M. L. Rostropowicz, śpiewaczka operowa G. P. Wiszniewska, poeta i bard A. A. Galicz i in.

Obiektywnie opierali się oficjalnej ideologii przedstawiciele prozy wiejskiej (F. A. Abramow, W. P. Astafjew, W. I. Biełow, W. G. Rasputin, B. A. Możajew, W. M. Szuszkin), którzy pokazywali ostre sprzeczności w życiu współczesnej wsi. O problemach moralności pisali B. L. Wasiliew, J. W. Trifonow, J. W. Bondariew i inni.

Swoją opinię na temat sensu życia i roli inteligencji prezentowali reżyserzy G. A. Towstonogow, A. W. Efros, M. A. Zacharow, O. N. Jefremow, G. B. Wołczek, T. J. Abuładze, A. J. German, A. J. Askoldow i inni.

Powszechne uznanie zyskała twórczość autorów i bardów W. S. Wysockiego, A. A. Galicza, J. I. Wizbora, J. Cz. Kima, B. Sz. Okudźawy, A. M. Gorodnickiego, S. J. Nikitina, W. I. Lancberga, utwory satyryczne M. M. Żwanieckiego i innych. Koncerty A. I. Rajkina zawsze odbywały się przy pełnej sali.

Na ekrany weszły filmy „Dożyjemy do poniedziałku” (1969 r., reż. S. I. Rostocki), „Początek” (1970 r.) i „Proszę o głos” (1976 r., reż. G. I. Panfilow), filmy A. A. Tarkowskiego, K. G. Muratowej, A. J. Germana.

Rozkwit twórczy przeżywali reżyserzy S. F. Bondarczuk („Wojna i pokój”, „Oni walczyli za ojczyznę”), J. N. Ozierow (epopeja filmowa „Wyzwolenie”), E. A. Riazanow („Ironia losu”, „Garaż”, „Biurowy romans”), L. I. Gajdaj („Kaukaska branka”, „Brylantowa ręka”, „Iwan Wasiliewicz zmienia zawód”). Szczególną miłością widzowie darzyli seriale telewizyjne: „Siedemnaście mgnień wiosny” (T. M. Lioznowa), „Cienie znikają w południe” i „Wieczne wołanie” (W. I. Uskow i W. A. Krasnopolski) czy „Miejsce spotkania nie można zmienić” (S. S. Goworuchin).

Teatr przeżywał prawdziwy rozkwit. Dostać bilety na spektakle Teatru Moskiewskiego na Tagance, Teatru im. Leninowskiego Komsomołu, Wielkiego Teatru Dramatycznego w Leningradzie graniczyło z cudem.

Codziennie w kraju wydawano 4,3 mln egzemplarzy książek i broszur (ponad 1,5 mld rocznie według danych z 1971 r.), liczba tytułów pod koniec dekady osiągnęła 85 tysięcy.

XXVI. PRZEMIANY W DUCHOWEJ SFERZE ŻYCIA W OKRESIE PIERIESTROJKI

1. Jawność i pluralizm opinii

Symbolem pieriestrojki w życiu duchowym i kulturowym stała się jawność. Reformatorom potrzebne było oprzeć się na opinii społecznej, ale była to, póki co, tylko częściowa swoboda. Jednak wkrótce kierownictwo partyjne utraciło kontrolę nad propagandą.

Najważniejszym środkiem walki o umysły ludzi stały się środki masowego przekazu. Nowe popularne programy pojawiły się w telewizji – „Poglądy”, „Przed i po północy”, „Piąte koło”, bezpośrednie transmisje z posiedzeń XIX Konferencji KPZR (1988 r.), zjazdów deputowanych ludowych ZSRR.

We wrześniu 1986 r. przyjęto uchwałę o zakończeniu zagłuszania radiostacji

„Głos Ameryki” i angielskiego BBC, a jesienią 1988 r. – wszystkich zagranicznych radiostacji.

Zaczęto wydawać nowe gazety i czasopisma, zrewidowano rejestr niepodlegających publikacji danych statystycznych. Otwarto dla badaczy wcześniej zamknięte zbiory archiwalne i biblioteczne. Huragan nowych informacji wkrótce zburzył system mitów, na których oparta była oficjalna ideologia.

2. Literatura

Od przełomu lat 1986-1987 zaczęto publikować utwory literackie, które wcześniej nie dopuszczano do druku: „Dzieci Arbatu” A. Rybakowa, „Białe szaty” W. Dudincewa, „Żubr” D. Granina, „Isciecznowienije” J. Trifonowa, „Życie i los” W. Grossmana, „My” J. Zamiatina, „Opowieść niezgaszonego księżyca” B. Pilniaka, wiersze M. Wołoszyna, N. Gumilowa, powieści A. Płatonowa „Czewengur”, „Wykop”, „Morze młodości”, utwory W. Chodasiewicza, I. Szmieliowa, W. Nabokowa i in.

Do rosyjskiego czytelnika powróciły prace największych rosyjskich filozofów – N. Bierdiajewa, W. Sołowjowa, P. Sorokina, W. Rozanowa, W. Łosskiego i in.

Opublikowano prace emigrantów lat 1970-1980 – A. Sołżenicyna, J. Brodskiego, A. Galicza, W. Niekrasowa, W. Aksionowa, W. Wojnowicza, E. Limonowa.

3. Kino, teatr

Lata pieriestrojki wyróżniły się wcześniej zakazanymi filmami („Komisarz” A. Askoldowa, „Próba wierności” A. Germana i in.), a także nowymi utworami o wydźwięku antystalinowskim: „Pokuta”, „Jutro była wojna”, „Chłodne lato 53-go”, „Sługa”, „Tak żyć nie można”, „Władza Sołowiecka” i in.

W wiodących teatrach kraju wystawiano sztuki M. Szatrowa „Traktat brzeski”, „Dalej... dalej... dalej...”, na nowo traktujące o wydarzeniach rewolucji i wojny domowej.

Właśnie literatura, kinematografia i teatr w wielu aspektach przygotowały radzieckie społeczeństwo do nowego etapu rehabilitacji ofiar represji politycznych.

XXVII. ŻYCIE DUCHOWE KRAJU W LATACH 90. XX W.

1. Uwarunkowania historyczne rozwoju życia duchowego, nauki i kultury

Po rozpadzie ZSRR sytuacja kryzysowa społeczeństwa rosyjskiego w fazie początkowej reform negatywnie odbiła się na potencjale intelektualnym kraju. Ostro zredukowano wydatki państwowe na rozwój nauki, oświatę i kulturę. Od 1985 r. do 1995 r. koszty badań naukowych zmniejszyły się prawie 15-krotnie.

Wiele jednostek naukowych zakończyło działalność. Liczba zatrudnionych w dziedzinie nauki zmniejszyła się z 2 mln osób w roku 1990 do 1 mln w 1995 r. Do 1996 r. ponad 70 tys. pracowników naukowych wyemigrowało.

2. Literatura

Pisarze starszego pokolenia nie mieli łatwo w nowych warunkach. Twórczość wielu naznaczyło piętno kryzysu. Największy rezonans społeczny miały artykuły publicystyczne A. Sołżenicyna, L. Borodina, W. Maksimowa, szkice W. Biełowa, opowiadania W. Rasputina.

Najważniejszymi cechami nowych utworów literackich stały się ironia nad radziecką przeszłością i poszukiwanie przez autorów niezwykłych form wyrażenia siebie (Wiktor Pielewin).

Wydano ostatnią powieść L. Leonowa „Piramida” (1994 r.), powieść „Przekłęci i zabici” pisarza walczącego na froncie W. Astafiewa, powieść „Nowy słodki styl” (1998 r.) W. Aksionowa.

W latach 90. uwagę czytelników przyciągnęły nazwiska mało znanych pisarzy A. Dmitriewa, W. Sorokina, T. Tołstoja, A. Słapowskiego, L. Ulickiej, W. Pjecucha i in. W duchu postmodernizmu pracował poeta i pisarz D. Prigow.

3. Kino

Rosyjskie kino końca XX w. nie przyniosło znaczących odkryć twórczych. Wyraźnie zmniejszyła się produkcja rosyjskich taśm filmowych.

Niemniej jednak w latach 90. nakręcono filmy „Spaleni słońcem” i „Cyrulik syberyjski” N. Michałkowa, „Jeniec Kaukazu” S. Bodrowa starszego, „Muzułmanin” W. Chotinienko, „Brat” i „Brat 2” A. Bałabanowa, „Moloch”

i „Cielec” A. Sokurowa.

Pod koniec lat 90. odrodził się Międzynarodowy Moskiewski Festiwal Filmowy. Corocznie odbywał się Otwarty Rosyjski Festiwal Filmowy „Kinotawr” w Soczi.

4. Muzyka

Na początku lat 90. wielu znaczących działaczy rosyjskiej muzyki wyjechało za granicę, ale od połowy lat 90. W. Fiedosiejew, J. Temirkanow, W. Spiwakow stanęli na czele rosyjskich grup twórczych. Międzynarodową popularność zyskała Rosyjska Orkiestra Narodowa założona przez wybitnego pianistę M. Pletniowa, Teatr Maryjski z Petersburga, na którego czele stał W. Gergijew.

Światowe uznanie i sławę zyskali śpiewacy operowi D. Chworostowski, O. Borodina, A. Netrebko, artyści baletowi U. Łopatkina, D. Wiszniowa, I. Liepa, N. Ciskaridze.

5. Teatr

Obok znanych teatrów uznanie publiczności zyskały teatry założone w połowie lat 80.: Teatr Łuny, Tabakierka, Teatr Studio na Południowym Zachodzie, Na Pokrowkie. Najlepsze tradycje rosyjskiej reżyserii kontynuował teatr pod kierownictwem P. N. Fomienki.

6. Sztuki plastyczne

W rosyjskim malarstwie sztuka portretowa była praktykowana zarówno przez znanych artystów (A. M. Sziłow), jak i przez młodych malarzy (N. S. Safronow).

W dziedzinie sztuki monumentalnej dyrektor Rosyjskiej Akademii Sztuk Pięknych Z. K. Cereteli wykonał pomnik Piotra I, kompleks pamiątkowy na Pokłonnej Górze w Moskwie.

XXVIII. ŻYCIE CODZIENNE I DUCHOWE NA POCZĄTKU XXI W.

1. Władza a środki masowego przekazu

Od drugiej połowy lat 90. kontrolę nad wiodącymi drukowanymi i elektronicznymi środkami masowego przekazu sprawowała grupa oligarchów

i osób prywatnych, aktywnie wykorzystujących je jako narzędzi obrony własnych interesów.

Aby poprawić sytuację, państwo od roku 2000 wzmocniło swoją pozycję w telewizji i wydawnictwach drukowanych.

2. Rozwój systemu oświaty, nauki kultury

Od roku 2000 rozpoczęła się reforma szkolnictwa. Przywrócono obowiązkowe pełne wykształcenie średnie. Zakończono komputeryzację szkół i podłączanie ich do sieci Internet. Wprowadzono Jednolity Egzamin Państwowy mający na celu zapewnienie wszystkim mieszkańcom Rosji równych szans dostania się na studia wyższe. Rozpoczęło się wdrażanie w szkolnictwie wyższym w Rosji systemu bolońskiego w celu stworzenia młodym Rosjanom takich samych szans, jakie mają ich europejscy rówieśnicy w uzyskaniu nowoczesnego wykształcenia wyższego.

Znacząco wzrosła wysokość państwowych nagród za osiągnięcia w dziedzinie nauki i kultury. Wprowadzono specjalne państwowe nagrody i nagrody prezydenta Rosji dla młodych naukowców. Specjalne kwoty były przewidziane przy wyborze młodych pracowników naukowych do Rosyjskiej Akademii Nauk.

Wydatki w budżecie państwowym na potrzeby oświaty i nauki w 2001 r. przewyższyły wydatki na obronę.

Wśród osiągnięć rosyjskiej nauki należy wyróżnić utworzenie w 2001 r. trzeciego na świecie (po USA i Japonii) superkomputera, który wykonywał 1 trylion operacji na sekundę. Najważniejszym kierunkiem w badaniach naukowych stały się nanotechnologie, które pozwalały uzyskiwać nowe obiekty i materiały na podstawie zmian materii na poziomie molekularnym.

G. J. Perelman, matematyk z Petersburga, rozwiązał jedno z fundamentalnych zadań światowej matematyki, udowadniając hipotezę H. Poincarégo.

Laureatami Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki w 2003 r. byli A. A. Abrikosow i W. L. Ginzburg za wkład w wyjaśnienie nadprzewodnictwa

i nadciekłości.

Na początku XXI w. nowymi wyrazistymi figurami rosyjskiego kina byli reżyserzy R. M. Litwinowa, F. S. Bondarczuk i in. W 2003 r. „Złotego Lwa” na Festiwalu Filmowym w Wenecji otrzymał film „Powrót” w reżyserii A. P. Zwiagincewa. Laureatką Państwowej Nagrody Rosji była C. N. Chamatowa za swoje role teatralne i kinowe. Przyznano jej również nagrodę teatralną „Złota Maska”.

W 2002 r. zwycięstwem na Festiwalu Muzycznym w Salzburgu rozpoczęła swoją światową karierę A. J. Netrebko. W 2006 r. w całym kraju stało się znane nazwisko pianisty wirtuoza D. L. Macujewa.

* * *

Rosyjska kultura i rosyjskie społeczeństwo zwracają się dziś ku interpretacji swoich źródeł i dziedzictwa, swojego miejsca we współczesnej cywilizacji. Po okresie radykalnych przemian i głębokiego zaangażowania państwa w światowe procesy kulturowe pojawia się świadomość sukcesji rosyjskiej historii, której integralną częścią był również okres radziecki. Ocena tendencji światowego rozwoju ubiegłego wieku pozwala w sposób wyważony spojrzeć na doświadczenie organizacji kulturowej okresu radzieckiego i wykorzystywać jego osiągnięcia. Często omawiane są priorytety kształtowania osobowości we współczesnej epoce zaawansowanych technologii, skala i formy udziału państwa w tych procesach, zadania polityki państwowej w ramach rozwoju kultury.

Nową interpretację zyskuje dzisiaj temat patriotyzmu. To uczucie związku z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością swojego narodu, duma z jego osiągnięć, troska o historię państwa i swojej małej ojczyzny. Patriotyzm zakłada powstawanie świadomości obywatelskiej i prawnej, rozumienie własnej odpowiedzialności za los państwa i za przyszłość naszej kultury.